

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**DINAMIKA TRANZICIJSKIH REFORM IN
VPLIV NA GOSPODARSKO USPEŠNOST**

Ljubljana, september 2003

ŠPELA LESAR

IZJAVA

Študentka Špela Lesar izjavljam, da sem avtorica tega diplomskega dela, ki sem ga napisala pod mentorstvom dr. Janeza Šušteršiča, in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis: _____

Kazalo

Uvod.....	1
1 Shematski pregled razvoja teorije tranzicije	1
1.1 Kaj je tranzicija?	1
1.1.1 Definicija tranzicije	1
1.1.2 Kompleksnost procesa tranzicije.....	2
1.1.3 Zakaj je tranzicija potrebna?	3
1.2 Empirična spoznanja o tranzicijskem procesu.....	3
1.2.1 Cilj tranzicije	4
1.2.2 Vmesne postaje tranzicijskega procesa	4
1.2.3 Omejitve tranzicijskega procesa.....	4
1.2.4 Presenečenja tranzicijskega procesa.....	5
1.3 Teoretična spoznanja o tranzicijskem procesu	6
1.3.1 Ukrepi tranzicijskega procesa	6
1.3.2 Najbolj uveljavljena teoretična tranzicijska pristopa	7
1.3.3 Katerega izmed obeh pristopov izbrati ALI big bang vs. gradualizem?.....	8
1.3.4 Evolucija teorij big banga in gradualizma v času	9
1.3.4.1 <i>Washingtonsko soglasje</i>	9
1.3.4.2 <i>Gradualizem</i>	11
1.4 Ugotovitve	12
2 Preverjanje izbrane tranzicijske strategije skupine osmih držav	13
2.1 Namen analize.....	13
2.2 Hipoteza.....	14
2.3 Vir podatkov	14
2.4 Analiza podatkov.....	16
2.4.1 Povprečne letne vrednosti EBRD indeksov tranzicijskih reform.....	18
2.4.2 Bazni EBRD indeksi tranzicijskih reform.....	20
2.4.3 Indeks dinamike tranzicije države v primerjavi s povprečno dinamiko skupine .	23
2.4.4 Dinamika izvajanja tranzicijskih reform v celotnem obdobju tranzicije	27
2.5 Ugotovitve	30
3 Uspešnost tranzicije v povezavi z izbrano strategijo tranzicije	31
3.1 Namen analize.....	31
3.2 Kazalci uspešnosti	31
3.3 Napovedi stroke in njihova (ne)uresničitev	32
3.4 Hipoteze.....	33
3.5 Empirična analiza uspešnosti tranzicijskih gospodarstev	34
3.5.1 Analiza gospodarske uspešnosti z izhodiščem v začetku politične tranzicije.....	34
3.5.2 Analiza gospodarske uspešnosti z izhodiščem v začetku gospodarske tranzicije.	40
3.6 Ugotovitve	44
Sklep	45
Literatura.....	46
Viri.....	47
Priloga	

Uvod

Termin tranzicija v ekonomski stroki označuje enega najbolj proučevanih procesov zadnjega desetletja. Gre za proces prehoda iz socialističnega v kapitalistični gospodarski sistem, s katerim se dnevno sooča 1,65 milijarde prebivalcev več kot 30 tranzicijskih držav v Evropi in Aziji. Vse od padca berlinskega zidu novembra 1989 raste zanimanje za ta proces, kar kaže skoraj eksponentno rastoče število člankov, referatov, publikacij, revij in drugih strokovnih del, tudi diplom, ki se ukvarjajo s to tematiko. S komaj kaj manjšo hitrostjo se večja tudi število organizacij in inštitutov, katerih osrednja ali postranska naloga je proučevanje tranzicije. Vse to podpira Hoenovo trditev (Hoen, 2000, str. XVII), ki tranzicijo postavlja ob bok prehodu v socializem in veliki depresiji kot enega izmed treh najpomembnejših ekonomskih dogodkov minulega stoletja. Stiglitz (Stiglitz, 1999, str. 1) jo celo imenuje za enega izmed dveh velikih ekonomskih eksperimentov 20. stoletja. Prvi je seveda t.i. socialistični eksperiment.

Diplomsko delo skuša že znane tranzicijske dileme prikazati v novi luči. Spomniti želi, da je glavni cilj procesa prehoda večja gospodarska uspešnost, kot so jo dosegala gospodarstva v socialističnem sistemu. Pogosto se namreč dogaja, da tranzicijske teoretične razprave zaidejo v slepo ulico in se na koncu zdijo same sebi namen in ne sredstvo za doseganje končnega cilja. Ena takih razprav je predstavljena v prvem izmed treh vsebinskih sklopov. Gre za t.i. teoretični spor, pogosto naslovljen kar gradualizem vs. big bang. Različne ekonomske šole zagovarjajo različno dinamiko izvajanja tranzicijskih reform, pri čemer sta gradualistični in ortodoksni oz. t.i. big bang pristop najbolj uveljavljena. V tem poglavju je kronološko predstavljen grob razvoj teorije tranzicije.

Rdeča nit drugega poglavja sta zopet oba že omenjena tranzicijska pristopa. Empirično, s pomočjo številčne podatkovne baze Evropske banke za obnovo in razvoj, preverja na skupini osmih izbranih držav v prehodu ali v teoriji uveljavljena razvrstitev držav med predstavnice gradualističnih in ortodoksnih programov danes, dobro desetletje po začetku tranzicije, še vedno drži.

Zakaj je sploh pomembno, katero strategijo tranzicije država izbere? Ali dinamika izvajanja tranzicijskih reform vpliva na večjo/manjšo gospodarsko uspešnost? Ali nam kateri od obeh pristopov zagotavlja uspešnejši proces tranzicije? S temi vprašanji se ukvarja zadnji del diplomske naloge.

1 Shematski pregled razvoja teorije tranzicije

1.1 Kaj je tranzicija?

1.1.1 Definicija tranzicije

Hoen definira tranzicijo kot prehod iz centralno planskega v tržno gospodarstvo (Hoen, 1998, str. 1). Kot napredovanje iz centralno planskega v odprto tržno gospodarstvo preko institucionalnih

sprememb opredeli tranzicijo Evropska banka za obnovo in razvoj (v nadaljevanju EBRD) v svojem letnem tranzicijskem poročilu (EBRD transition report, 1994, str. 4). Šušteršič tranzicijo opiše z vsebinskega vidika kot skupek korenitih institucionalnih sprememb (Šušteršič, 1999, str. 36). Wyplosz meni, da gre pri tranziciji predvsem za to, da se »bolna gospodarstva« usmeri na pot ozdravitve (Wyplosz, 1999, str. 6).

Kljub navidezni različnosti se te definicije med seboj ne izključujejo. Gre preprosto za to, da vsaka od teh definicij poudarja nek drug vidik transformacijskega procesa. V nadaljevanju bomo s terminom tranzicija označevali proces prehoda iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo. Gre za precej splošno in široko opredelitev tega kompleksnega procesa, ki zajema tako politični kot gospodarski vidik tranzicije. Politična tranzicija je prehod iz nedemokratskega političnega režima v demokracijo. Gospodarska tranzicija pa je prehod iz centralno planskega v tržno gospodarstvo. Poleg izraza tranzicija bomo kot sinonima uporabljali tudi termina transformacija in prehod.

1.1.2 Kompleksnost procesa tranzicije

Tranzicija je upravičeno obravnavana kot izjemno kompleksen proces. Gre za enkratno in neponovljivo dogajanje *brez precedensa*, torej se tranzicijske države ne morejo opirati na izkušnje iz preteklosti.

Prav pomanjkanje preteklih izkušenj pa je delni razlog za *neobstoje teoretičnih konceptov*, ki bi jih tranzicijske države lahko uporabile na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Med državami, ki so se soočale z izzivom prehoda, so obstajale *velike politične in gospodarske razlike*. Res je sicer, da so bile vse te države opredeljene kot socialistične in kot take so imele nekatere skupne značilnosti. Ponavadi navajajo tri. Življenje se je v socializmu odvijalo pod nadzorom ene stranke, ki ni vedno nosila imena komunistična partija. Producerska sredstva so bila v državni ali družbeni lasti. Osnovni koordinacijski mehanizem v gospodarstvu je bil centralno planski mehanizem, saj trga socialistična ureditev ni poznala (Lavigne, 1999, str. 3). Kljub sorodnostim pa ne moremo mimo dejstva, da je bruto domači proizvod na prebivalca Slovenije v letu 1989 znašal skoraj 8.000 USD (po cenah iz leta 1995), medtem pa je isti kazalnik v istem letu v Bolgariji dosegal vrednost okoli 1.700 USD, v Vietnamu pa borih 200 USD na prebivalca.¹ Precej razlik v smislu politične razvitosti je izhajalo tudi iz samega tipa socializma, ki ga je posamezna država prevzela, in nenazadnje tudi iz tega, koliko časa je država vztrajala v socialistični ureditvi.

Dokaj ohlapno je opredeljena tudi *končna postaja procesa transformacije*, to je kapitalistično gospodarstvo. Podobno kot obstajajo razlike med socialističnimi gospodarstvi, obstaja tudi več tipov kapitalizma, celo več, obstaja več tipov uspešnega kapitalizma. Skandinavske države na primer so mnogo bolj socialno naravnane kot ZDA, vendar pa sta tako Švedska kot Združene

¹ Podatki o BDP p.c. so povzeti po Roland, 2000, str. 7.

države ustvarili pogoje, v katerih se ljudje ne bojijo sprejemati tveganj. Stiglitz je na svojem predavanju na Ekonomski fakulteti leta 2001 poudaril, da gre švedski uspeh v panogah nove ekonomije v veliki meri pripisati dejstvu, da ljudje v državi s tako dobrimi socialnimi varovalkami najlažje tvegajo. ZDA so imele varovalko v drugačni obliki - polno zaposlenost. Ob 3,9-odstotni stopnji brezposelnosti skoraj ni bojazni, da ob morebitni izgubi službe ne bi našli nove zaposlitve.

To je nekaj najtrših orehov, ki so jih poskušala streti postsocialistična gospodarstva v začetku devetdesetih let minulega stoletja. Desetletno nabiranje izkušenj je pripeljalo do mnogih spoznanj. Danes vemo, da tranzicijski proces vpliva na vse sfere gospodarstva. Je dolgotrajen in v večini dežel bo odločilno vplival na življenja več kot ene generacije. Ob tako različnih izhodiščnih točkah držav v prehodu in nejasno opredeljenem cilju procesa tranzicije ter brez teoretičnih soglasij, ki bi narekovala optimalno, univerzalno pot, pa je postalo jasno tudi, da spopadanje s tegobami tranzicije samo po sebi ne zagotavlja tudi doseganja končnega cilja tranzicijskega procesa – večje gospodarske uspešnosti in blaginje.

1.1.3 Zakaj je tranzicija potrebna?

Ob vseh negotovostih, ki jih prinaša transformacija, najbrže ni napak, če se ponovno spomnimo, zakaj je tako kompleksen in neraziskan proces sploh potrebno izpeljati. Razlog je preprost: socialistična gospodarstva so bila v primerjavi s kapitalističnimi državami sorazmerno neučinkovita (Lavigne, 1999, str. 91):

- rast je v osemdesetih letih upadala,
- produktivnost dela in kapitala je bila nizka,
- tehnični napredek je bil uvajan počasi, prepad med socialističnimi in kapitalističnimi gospodarstvi je rasel,
- velik del BDP-ja je bil namenjen za obrambo (po ocenah CIE je bivša Sovjetska zveza v osemdesetih letih namenjala za vojsko približno 16% svojega BDP-ja),
- življenjski standard in potrošnja sta bila drugorazredna.

Socializem je izgubil bitko sam s sabo.

1.2 Empirična spoznanja o tranzicijskem procesu

Ob začetku obdobja prehoda iz socialističnega sistema v kapitalizem so bila vzhodno in srednjeevropska gospodarstva prekomerno ali vsaj neprimerno industrializirana, vodila pa jih je velika, birokratska in visoko intervencijska država (Eatwell et al, 1996, str. 19). Tržni mehanizem ni bil prisoten. Njegovo vlogo je imel centralno planski mehanizem, ki je gospodarske cilje določal količinsko, v fizičnih enotah. Prednost je imela težka industrija, ki ji je bilo preko centralnega plana dodeljenih relativno več resursov kot industriji potrošnih dobrin in/ali storitvenemu sektorju. Zaradi neobstoja trga so bile tudi cene določene v skladu s centralnim planom. Relativne cene so bile popačene in niso odražale relativne redkosti dobrin, ker je bila njihova vloga bolj računovodske narave. Zasebne lastnine je bilo zelo malo. Producerski kapital je bil večinoma v državni ali družbeni lasti, kar je napovedovalo začetek najbolj obsežnih privatizacijskih programov v zgodovini.

1.2.1 Cilj tranzicije

S procesom tranzicije se je za socialistična gospodarstva začela nova era. Namen uvajanja kapitalizma v (danes že) nekdanje socialistične države je bil v prvi vrsti izboljšanje življenjskega standarda, povečanje blaginje, ki naj bi v nekem doglednem časovnem obdobju postala primerljiva z blaginjo, ki jo uživajo napredna industrijska gospodarstva. Žal pa ni nikakršnega zagotovila, da bodo države, ki so se podale na pot tranzicije, svoje cilje tudi dosegle oz. v kolikšni meri jim bo to uspelo. Kolodko (2001, str. 65) napoveduje, da se bodo države, ki jim stroka priznava vodilni položaj v tranzicijskem procesu in se bodo prihodnje leto pridružile Evropski uniji (Češka, Estonija, Latvija, Litva, Madžarska, Poljska, Slovaška in Slovenija), hitro razcvetele in ujele svoje razvite sosede že v času ene generacije. Ostale države, ki zaostajajo s sistemskimi spremembami, bodo ostale hibridni sistemi z ostanki centralnega planiranja, ki se bodo mešali z elementi trga in rastočim zasebnim sektorjem. Nadaljevale bodo z zelo počasno gospodarsko rastjo in relativno nizkim življenjskim standardom.

1.2.2 Vmesne postaje tranzicijskega procesa

Kot nekakšne markacije oz. vmesne cilje, ki potrjujejo, da so tranzicijska gospodarstva na pravi poti, so ekonomisti opredelili naslednje točke (Dewatripont, Roland, 1996, str. 2):

- *Izboljšanje alokacijske učinkovitosti*, ki bi ga dosegli z odpravo pomanjkljivosti socialističnega sistema preko uvedbe fleksibilnih relativnih cen in konkurenčnega odprtega tržnega okolja.
- *Makroekonomska stabilizacija*; nujno potrebna za pravilno delovanje sistema cen.
- *Izboljšanje upravljanja podjetij in spodbud*, kar bi sprožilo odzivanje podjetij na tržne signale. Ključno za uresničitev tega cilja je privatizacija predvsem velikih podjetij in spodbujanje vstopa novih malih podjetij ter vzpostavitve razreda podjetnikov.
- *Razvoj institucij*, primernih za tržno gospodarstvo. Kot primerne se označuje institucije, ki zagotavljajo politično in institucionalno stabilnost, zaščito lastninskih pravic in zaščito davkoplačevalcev pred močnimi interesnimi skupinami, ki skušajo s pritiski na vlado pridobiti čim višje rente.

1.2.3 Omejitve tranzicijskega procesa

Seveda so in bodo tudi v prihodnosti tranzicijska gospodarstva na svoji poti naletela na različne omejitve. *Negotovost izidov procesa prehoda* je prva. Večina ekonomskih analiz posredno ali neposredno predvideva, da je tranzicija proces premika k nekemu jasno opredeljenemu cilju – kapitalizmu. Kot smo že omenili, obstaja več tipov kapitalizma (na primer: nemški, japonski, ameriški). Tudi če bi bil tip kapitalizma, ki je cilj transformacije, natančno definiran, pa ostaja negotova pot, ki vodi do tega cilja. To negotovost jemljejo kot dano tudi ekonomski subjekti in jo upoštevajo pri sprejemanju svojih odločitev.

Svojevrstna omejitev je *komplementarnost reform*. Zaradi sinergij, ki jih lahko dosežemo, če izvedemo povezane reforme v določenem vrstnem redu ali z določeno hitrostjo, je nesmiselno obravnavati tranzicijo kot skupek neodvisnih reform.

Ne gre prezreti niti potrebe po *političnem soglasju*. To je še posebej ključno v državah Srednje in Vzhodne Evrope, kjer je politična tranzicija, torej prehod iz enostrankarske totalitarne družbe v večstrankarsko demokratično ureditev, predhodnica gospodarske tranzicije. Ex ante politično soglasje prepriča volivce o nujnosti pogosto bolečega transformacijskega procesa, ex post politično soglasje pa preprečuje potencialne preobrate (Dewatripont, Roland, 1996, str. 2 - 3).

1.2.4 Presenečenja tranzicijskega procesa

Iz že omenjenih razlogov ekonomska stroka ob začetku tranzicijskega procesa ni bila najbolj opremljena s teoretičnimi predlogi, kako čim bolj olajšati in skrajšati obdobje prehoda. Prenos lastninskih pravic iz državnih v zasebne roke, zamenjava državnega alokacijskega mehanizma s trgom naj bi prispevala h kakovostni uravnoteženi rasti preko večje stopnje varčevanja, oblikovanja kapitala in alokacijske učinkovitosti. V družbah na prehodu pa je pred začetkom rasti, ki ga nekatere države do danes še niso dočakale, prišlo do *obsežnega zmanjšanja BDP-ja*. Kolodko (2001, str. 65) navaja 20-odstotno zmanjšanje BDP-ja na Poljskem in 60-odstotno zmanjšanje BDP-ja v Ukrajini (gre za kumulativo desetih let). Velikost in dolgotrajnost zmanjšanja proizvoda pa ni edino presenečenje, s katerim je ekonomski stroki postregla tranzicija v zadnjem desetletju. Izreden *razrast organiziranega kriminala* je imel negativne posledice na razvoj zasebnega sektorja in uspešnost izvajanja zakonov v praksi. Mafija je danes tako rekoč ena izmed znamenitosti Rusije. Za nekatere je bil presenetljiv tudi *razpad držav* ob začetku prehoda – leta 1991 sta razpadli Jugoslavija in ena izmed dveh preostalih svetovnih velesil, Sovjetska zveza. Slabi dve leti kasneje se je na republiki Češko in Slovaško delila še Češkoslovaška. V mnogih tranzicijskih državah pa je, pogosto zaradi razočaranja prebivalstva nad potekom transformacijskega procesa, ki se ni skladal s pričakovanji, ki so jih imeli pred samim začetkom prehoda, prišlo do *političnega preobrata*. Pot na oblast so si po nekaj letih transformacije ponovno utrli komunisti, pogosto v novi preobleki kot socialni demokrati po evropski meri. To se je zgodilo leta 1992 v Litvi in Sloveniji, leta 1994 na Madžarskem in leto dni kasneje na Poljskem (Šušteršič, 1999, str. 251 - 252).

Niso pa bila vsa presenečenja negativna. Pred prestrukturiranjem državnih podjetij se je mnogo strokovnjakov balo t.i. *asset-strippinga*, ki bi se lahko zgodil pred privatizacijskimi postopki, zato so zagovarjali hitro privatizacijo ne glede na ceno. Do brezvestnega okoriščanja s produkcijskimi sredstvi državnih podjetij je, kljub počasnejši privatizaciji od pričakovane, prišlo v mnogo manjšem obsegu, kot so predvidevali črni scenariji. Najbolj svetla točka tranzicije do danes je zagotovo *kitajska zgodba o uspehu*, ki kaže zrcalno podobo tranzicijske Rusije. Medtem ko se je BDP Kitajske v letih od 1989 do 1999 skoraj podvojil, se je ruski skoraj razpolovil. Ali če povemo drugače: na začetku tranzicijskega obdobja je bil BDP Rusije več kot dvakrat večji od kitajskega, danes pa je za tretjino manjši (Stiglitz, 1999, str. 1).

Presenetljivi izidi dosedanjega tranzicijskega procesa so posledica dveh dejavnikov: zapuščine prejšnjega sistema in politike ukrepov, izvajanih v času tranzicije. Ker na prvega ustvarjalci politike nimajo vpliva, se je treba bolj posvetiti slednjemu.

1.3 Teoretična spoznanja o tranzicijskem procesu

1.3.1 Ukrepi tranzicijskega procesa

Seznam ukrepov, ki vodijo gospodarstvo iz socializma v kapitalizem, je izjemno obsežen. Zaradi večje preglednosti stroka te ukrepe navadno razdeli v 4 skupine: stabilizacijo, liberalizacijo, privatizacijo in preoblikovanje ter institucionalne reforme. Gre za štiri procese, ki opredeljujejo tranzicijo.

1. Stabilizacija

Tradicionalno makroekonomska stabilizacija zavzema prvenstveno mesto v ekonomskih analizah tranzicije. Ločiti je potrebno med stabilizacijo v strogem pomenu besede, ko pomeni odpravo inflacije, in stabilizacijo v širšem pomenu, kjer gre za zadrževanje inflacijskih pritiskov in vseh drugih makroekonomskih ravnovesij – proračunskega primanjkljaja, zunanjetrgovinskih in plačilnobilančnih neravnovesij, domačega (javnega) in zunanjega dolga – znotraj vzdržnih meja. Makroekonomska stabilizacija v širšem pomenu ni predpogoj reform ali tranzicije, marveč urejenega in učinkovitega izvajanja tranzicije, izvajanja, ki si ga je mogoče privoščiti. Neuspeh stabiliziranja ne bo nujno učinkoval na sposobnost preživetja ali celo na hitrost tranzicije – vendar bo primarno učinkoval na njene stroške. Še posebej lahko vzamemo izkušnje Rusije in drugih držav bivše Sovjetske zveze za evidenco tako stroškov ponavljajočih se neuspehov poskusov makroekonomske stabilizacije, kot tudi znatnega napredka, ki ga tranzicija lahko naredi ne glede na hudo makroekonomsko nestabilnost (Eatwell et al, 1996, str. 223).

2. Liberalizacija

Liberalizacija naj bi bila skupaj s stabilizacijo izvedena v začetnih fazah procesa transformacije. Je ključni element tranzicije, ker je nujni pogoj za vzpostavitev institucije svobodnega trga. Zagotavlja, da cene odražajo relativno redkost dobrin na trgu, zaradi česar je nepogrešljiv dejavnik dobrega delovanja trga.

3. Privatizacija in preoblikovanje

Privatizacija ima naravo političnega in gospodarskega procesa. Pomeni prenos lastninskih pravic iz rok države v roke zasebnih subjektov, zamenjavo prevladujočega državnega lastništva in kontrole produkcijskih sredstev z razpršeno in raznoliko zasebno lastnino. Glavni namen privatizacije je povečanje učinkovitosti podjetij. Med strokovnjaki obstaja soglasje o potrebi po privatizaciji, mnenja pa se krešejo o najprimernejšem načinu privatizacije. Hoen (1998, str. 5) opozarja, da argumenti za privatizacijo niso tako samoumevni, kot se zdi na prvi pogled, saj so državna podjetja sposobna uspešno poslovati tudi v konkurenčnem okolju. Vseeno se strinja, da naj bi bili tržni udeleženci neodvisno delujoči subjekti, njihovi dohodki pa odvisni zgolj od tržnih transakcij. Poleg tega naj bi bila zasebna lastnina bolj odporna na t.i. rent-seeking obnašanje.

Večja učinkovitost podjetij je odvisna predvsem od *preoblikovanja* podjetij. Gre za zapiranje nedobičkonosnih podjetij ali njihovih delov in s tem povezano odpuščanje zaposlenih, reorganizacijo celotnega proizvodnega procesa, dokapitalizacijo podjetij, izvrševanje

protimonopolne politike in delitve podjetij. Načeloma je preoblikovanje izvedeno pred ali hkrati s privatizacijo, kadar gre za prodajo državne lastnine javnosti. Kadar gre za razdelitev državne lastnine, je preoblikovanje prepuščeno trgu in se začne šele po zaključku privatizacije.

4. Institucionalne reforme

Institucije so skupek norm, pravil in obnašanja, ki strukturirajo ter omejujejo družbeno interakcijo. To so pravila igre, ki smo jih zgradili ljudje in so poznane članom določene skupnosti ali družbe. Institucije igrajo pomembne družbene funkcije, na primer vzpodbujajo ekonomsko oz. trgovinsko menjavo, sprožijo razvoj človeškega kapitala, vzpodbujajo tehnološke spremembe in zmanjšujejo stroške transakcij. Po drugi strani lahko vzpodbujajo tudi monopole, preprečujejo oblikovanje kapitala in povečujejo transakcijske stroške. Institucionalne spremembe oblikujejo način družbenega razvoja in so ključne za razumevanje zgodovinskih sprememb (Ahrens, 2001, str. 83; North, 1998, str. 9).

1.3.2 Najbolj uveljavljena teoretična tranzicijska pristopa

Potreba po izpeljavi vseh štirih skupin reform ni sporna, že od samega začetka tranzicije pa je najbolj polemizirana, danes že tako rekoč zimzelena, teoretična razprava: big bang proti gradualizmu. Gre za dve različni viziji izpeljave procesa prehoda. Cilj je skupen obema pristopoma – oblikovanje kapitalizma zahodnoevropskega tipa – le da je gradualizem pripravljen pristati na odlog, da bi zmanjšal stroške prehoda ali povečal njegovo politično sprejemljivost (Šušteršič, 1999, str. 40). Gre torej za teoretični spor o dinamiki izvajanja tranzicijskih reform, o zaporedju in hitrosti izvajanja ukrepov stabilizacije, liberalizacije, privatizacije in preoblikovanja ter institucionalnih reform. Pristaši pristopa zdravljenja gospodarstva s šokom se zavzemajo za izvajanje vseh ukrepov hkrati z največjo možno hitrostjo. Zagovorniki gradualizma pa nasprotno predpostavljajo, da bodo stroški prilagoditve oziroma stroški celotne blaginje najmanjši ob postopnem, zaporednem nizanju reform.

Big bang in gradualizem sta najpogosteje uporabljeni poimenovanji omenjenih programov, kljub temu pa se je od začetka devetdesetih do danes uveljavilo še nekaj bolj ali manj posrečenih sinonimov. Kot navaja Šušteršič (Šušteršič, 1999, str. 36), se »big bang«, torej »veliki pok« po slovensko, skriva tudi za imenom »zdravljenje s šokom« (shock therapy). Bolj nevtralna sta izraza »vseobsežni« ali »celoviti« program (comprehensive) in »ortodoksni« program, včasih pa naletimo tudi na poimenovanje »radikalni pristop«, ki pa bi ga težje označili za nevtralnega. Skoraj tako pogosto kot big bang je mogoče zaslediti termin »washingtonsko soglasje« (washington consensus ali washington consensus view), katerega ozadje bomo razkrili malce kasneje. Lavigne (Lavigne, 1999, str. 118) ponuja v povezavi z velikim pokom še besedno zvezo »cold turkey«, ki je niti ne bomo skušali prevajati, ker bi v prevodu izgubila svoj čar in znani rek »one cannot jump over a chasm in two leaps« (čez prepad se ne skače v dveh skokih). Ob tako bogati zakladnici poimenovanj bi se lahko strinjali, da prenekateri od naštetih izrazov pove o samem pristopu zdravljenja s šokom najmanj toliko kot sama definicija. Tudi gradualistični pristop je moč zaslediti pod drugimi poimenovanji, ki pa še zdaleč niso tako slikovita: evolutivni, postopni pristop.

1.3.3 Katerega izmed obeh pristopov izbrati ALI big bang vs. gradualizem?

Dolgotrajna teoretična razprava o izbiri med ortodoksno ali gradualistično strategijo je nanizala vrsto argumentov v prid obeh možnosti. Wyplosz povzema tri ključne argumente v prid vsakega izmed obeh režimov tranzicije (Wyplosz, 1999, str. 8). Smiselnost *uporabe priporočil ortodoksnega programa* utemeljujejo naslednji trije.

1. Komplementarnost ukrepov

Alternativo zdravljenju s šokom predstavlja zaporedno izvajanje reform, vendar pa je pri taki množici potrebnih reform težko najti nek smiselni vrstni red zanje. Poleg tega je večina ukrepov med seboj povezanih in so najbolj učinkoviti, če jih izvedemo hkrati. Primer: vzpostavitev mehanizma cen je koristna le, če so podjetja soočena s trdimi proračunskimi omejitvami, kar pa zahteva jasno opredeljene lastninske pravice in zmožnost njihovega varovanja. To zahteva ločitev podjetij in države, torej konec planskega sistema in ukinitvev državnih subvencij. Posledično se zato nedobičkonosna podjetja zaprejo, potencialno dobičkonosna pa si morajo poiskati nove vire financiranja. To je mogoče le ob hitri vzpostavitvi finančnega sistema.

2. Negotovost ukrepov

Zaradi številčnosti ukrepov, ki morajo biti izvršeni, pomeni zamuda v njihovem izvajanju zamudo v preoblikovanju in ustvarja negotovost. Ta zamuda lahko povzroči več neučinkovitosti: okoriščanje managerjev s premoženjem podjetij pred privatizacijo (t.i. asset stripping), pomanjkanje naložb, odpuščanje zaposlenih v sicer dobičkonosnih podjetjih itd. Tovrstne neučinkovitosti mečejo senco na celotno institucijo tržnega gospodarstva in lahko privedejo celo do političnega preobrata. Če se zgodi politični preobrat preden je zagotovljena nereverzibilnost, je ogrožen celoten proces transformacije.

3. Zgodovinska priložnost

Kdor pride na oblast takoj po zlomu komunizma, poseduje izjemni politični kapital. Volivci so v tem obdobju pripravljani zategniti pasove, saj pričakujejo, da se jim bo v prihodnosti to obrestovalo. Nekdanje politične elite so poražene in si celijo rane. Rabile bodo nekaj časa, da si opomorejo in se povežejo v učinkovito opozicijo. Prav to vmesno obdobje je čas, ki ga je potrebno izrabiti za izvajanje t.i. izrednih ukrepov oziroma politik, torej za izvedbo tranzicijskih reform.

Tudi *postopnost* ima svoje prednosti.

1. Za izgradnjo novega sveta je potreben čas.

Nemogoče je izvesti vse ukrepe v kratkem časovnem obdobju. Nekatere ukrepe je mogoče izvesti hitro (makroekonomska stabilizacija, liberalizacija cen), drugi pa zahtevajo akumulacijo človeškega kapitala (vzpostavitev bančnega sistema ali sprememba davčnega sistema), fizičnega kapitala (pojav novih podjetij) ali sprejetje kompleksne zakonodaje (gospodarsko pravo). Poskusi hkratne izvedbe vseh reform nas privedejo do tega, da najprej izvedemo ukrepe, ki so trenutno izvedljivi, in ne tiste, za katere bi bilo priporočljivo, da jih izvedemo kot prve.

2. Stroški prilagajanja

Hitre spremembe utegnejo biti drage – celo tako drage, da ogrozijo transformacijo. Stroški so gospodarski (zapiranje nedobičkonosnih podjetij, ki je povezano z uničenjem fizičnega in človeškega kapitala) pa tudi družbeni (šok zaradi nenadne brezposelnosti, prekinitve utečenega načina življenja). Poskusi prehitrih sprememb so obsojeni na propad in uničujejo verodostojnost procesa tranzicije. Z gradualizmom se stroški razporedijo prek daljšega časovnega obdobja, kar omogoči kompenziranje tistih družbenih skupin, ki najbolj izgubljajo. Tako se prepreči, da bi zaradi visokih socialnih stroškov tranzicije prišlo do političnega preobrata in ponovne izvolitve strank, nastalih iz nekdanje komunistične partije, ki bi lahko zaustavile tranzicijske reforme.

3. Politični stroški

Gospodarska tranzicija prinaša zmagovalce in poražence. Slednji se bodo najverjetneje povezali v koalicije, ki bodo poskušale preprečiti nekatere vidike tranzicijskega procesa. Ortodoksni pristop, ki združuje koalicije, lahko blokira reforme.

Opozoriti velja še na nekaj, kar je v literaturi le redko poudarjeno. Pri teoretični dilemi o postopni ali hitri tranziciji ne gre za klasičen spopad dveh šol, čeprav marsikdaj tudi sami udeleženci razprave shematsko trdijo, da so neoklasični argumenti večinoma v prid ortodoksnih programov, politično ekonomski preudarki pa poudarjajo prednosti gradualizma. V vsakem od alternativnih teoretskih pristopov je namreč mogoče najti utemeljitve tako za zdravljenje s šokom kot za gradualizem, hkrati pa na konceptualni ravni ni mogoče dokončno razsoditi v prid enim ali drugim (Šušteršič, 1999, str. 57).

1.3.4 Evolucija teorij big banga in gradualizma v času

Doslej smo predstavili osnovni definiciji programov velikega poka in gradualizma ter glavne argumente v prid vsakega izmed pristopov. V nadaljevanju pa bomo osvetlili začetke nastajanja obeh programov.

1.3.4.1 Washingtonsko soglasje

Lahko bi dejali, da se je vse začelo z washingtonskim soglasjem – podlago, na kateri je zrasel t.i. big bang. Program je obsegal deset točk in ga je leta 1989 oblikoval John Williamson. Washingtonsko soglasje ne predstavlja uradnega stališča nobene organizacije, gre zgolj za skupek politik, o katerem se je, vsaj v času njegovega nastanka v začetku devetdesetih, strinjala večina vplivnih mednarodnih finančnih organizacij, političnih teles in profesionalnih ekonomistov, zato je bil ta sporazum poimenovan kar soglasje. Washingtonsko soglasje pa zato, ker sta imela glavno vlogo pri uveljavitvi sporazuma Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka - osrednji v Washingtonu situirani organizaciji.

Deset točk washingtonskega soglasja predlaga naslednje rešitve (Lavigne, 1999, str. 160; Kolodko, 1999, str. 66 – 67):

1. Fiskalna disciplina; Proračunski deficit bi moral biti dovolj majhen, da ga ne bi bilo potrebno financirati z inflacijskim davkom. Tekoči primanjkljaj bi smel doseči največ 2% BDP-ja.

2. *Prioritete javne porabe*; Poraba bi morala biti preusmerjena iz politično občutljivih področij, kot na primer administracija in obramba, v zapostavljena področja kot so zdravstvo, izobraževanje in infrastruktura.
3. *Davčna reforma*; Davčna reforma obsega širjenje davčne osnove in izboljšanje administracije na tem področju.
4. *Finančna liberalizacija*; Cilj je doseganje zmerno pozitivnih tržno določenih obrestnih mer.
5. *Devizni tečaj*; Država potrebuje enoten devizni tečaj, ki je dovolj konkurenčen, da vzpodbuja hitro rast v izvoznih panogah, in uravnavan na način, da zagotavlja izvoznikom nadaljevanje njihove konkurenčnosti tudi v prihodnosti.
6. *Liberalizacija trgovine*; Količinske omejitve bi bilo potrebno zamenjati s carinami. Te bi se postopno zniževale, dokler ne bi bila dosežena poenotena nizka carinska stopnja (nekako do 10%).
7. *Tuje neposredne naložbe*; Ovire, ki otežujejo vstop tujim podjetjem, bi morale biti odpravljene. Tuja in domača podjetja bi morala tekmovati med seboj pod enakimi pogoji.
8. *Privatizacija*; Državna podjetja bi morala biti privatizirana.
9. *Deregulacija gospodarske aktivnosti*; Vlade bi morale ukiniti pravila, ki ovirajo vstop novih podjetij ali preprečujejo konkurenco, poleg tega pa bi morale zagotoviti, da vsa regulativa zadošča kriterijem, kot so varnost, okoljevarstvena zaščita ali smotrni nadzor finančnih institucij.
10. *Lastninske pravice*; Pravni sistem bi moral učinkovito in brez pretiranih stroškov zagotavljati lastninske pravice.

Teh deset točk je predstavljalo prevladujoče mnenje ekonomistov na začetku procesa prehoda, zagovornikov strategije velikega poka. Po njihovem mnenju bi morale novo izvoljene demokratične vlade v postsocialističnih državah v najkrajšem možnem času pripraviti in javno oznaniti program reform, ki bi zajel vsa ključna področja hkrati (makroekonomsko stabilizacijo, liberalizacijo notranje in zunanje trgovine, privatizacijo), in ga v najkrajšem možnem času tudi izpeljati (Šušteršič, 1999, str. 36).

Večina priporočil washingtonskega soglasja je ključnega pomena za učinkovito delovanje trgov. Oblikovana so preprosto in neposredno in se osredotočajo na najpomembnejše gospodarske težave. Program liberalizacije washingtonskega soglasja podpira tudi vrsta empiričnih študij, ki analizirajo učinke različnih ukrepov na gospodarsko uspešnost. Težave se pojavijo drugje. Program, ki bi ga lahko opisali kot deset zapovedi neoklasičnega liberalizma, je nastal na podlagi negativnih izkušenj vase zaprtih (inward-oriented) držav tretjega sveta in uspešnih politik pospeševanja izvoza, s katerimi so si vzhodno azijski tigri prislužili svoje dobro ime (Ivanenko, 2000, str. 97). Prav to dejstvo pa je pomenilo tudi začetek konca washingtonskega soglasja. Namenjen je bil namreč reševanju izzivov slabo delujočih že obstoječih tržnih gospodarstev. Meril je torej na države, ki so že imele tržno gospodarstvo in ne tiste, ki so bile šele v procesu prehoda do takega sistema. Politika washingtonskega soglasja torej v svoji zasnovi ni upoštevala postsocialistične transformacije, kljub temu pa je imela odločilen vpliv na razvoj dogodkov v Srednji in Vzhodni Evropi ter nekdanji Sovjetski zvezi. V veliki meri je k temu pripomogla agresivna promocija tega pristopa s strani uglednih mednarodnih organizacij. Ker namen teh ukrepov ni bil prenova držav socialističnega sistema, ni presenetljivo, da so se v večini primerov

izkazali za neuspešne (a ne vedno, kot bo razvidno iz primera Poljske iz analize v nadaljevanju). Sistemske spremembe v tranzicijskih državah namreč ne obsegajo zgolj stabilizacije in preoblikovanja gospodarstva, ampak tudi popolno preobrazbo političnih sistemov in družbenih norm, česar ahistorični neoklasični pristop k reformam ne omogoča. Priporočila washingtonskega soglasja so se v primerih tranzicijskih gospodarstev izkazala za nezadostna in zavajajoča, kar potrjujejo tudi praktični primeri naslednic Sovjetske zveze, ki s svetlo izjemo baltskih držav sodijo med najmanj uspešne izvajalke tranzicije.

Danes so kritike washingtonskega soglasja vse bolj glasne in ostre. Pojavljajo se članki z naslovi »Washington Consensus or Washington Confusion?« v prevodu washingtonski konsenz ali washingtonski kaos. Za neuspeh programov, temelječih na washingtonskem soglasju, se navaja več razlogov. Največkrat omenjeni je očitek o *zanemarjanju pomena institucij*, ki se spreminjajo zelo počasi, a imajo močan vpliv na gospodarsko rast. Zaradi slabega razumevanja procesa prehoda iz socializma v kapitalizem so bili modeli rasti grajeni na predpostavki, da se bodo tržne institucije kar nekako »pojavi« po izvedbi ukrepov stabilizacije in liberalizacije. Druga pomanjkljivost se nanaša na problem *slabega upravljanja državnih podjetij pred postopki privatizacije*. Kritik pa je deležen tudi priporočan *hitri umik države* iz gospodarskih aktivnosti.

V svojem značilnem duhovitem slogu svoje videnje pomanjkljivosti razlaga Stiglitz (1999, str. 22): »Ironija celotne situacije je v tem, da sodobna kritika utopičnega družbenega inženiringa leti predvsem na boljševiski pristop k tranziciji iz kapitalizma v komunizem, strategija zdravljenja s šokom pa je poskušala v mnogočem uporabiti isti pristop za izvedbo tranzicije v nasprotni smeri. Zdi se skoraj, kot bi mnogi izmed zahodnih svetovalcev preprosto mislili, da so imeli boljševiski v rokah le napačen učbenik in ne napačen pristop. S pravimi učbeniki v svojih aktovkah bi tako »tržni boljševiski« prileteli v postsocialistične države in uporabili miroljubno različico Leninovih metod za tranzicijo iz socializma nazaj v kapitalizem.«

1.3.4.2 Gradualizem

Ko so se prvič pojavile strategije, ki so vključevale bolj postopne spremembe in aktivno vpletenost države v institucionalno preoblikovanje postsocialističnih tranzicijskih dežel, so bile, z ozirom na strategijo zdravljenja s šokom, predstavljene kot neortodoksne in kontroverzne (Kolodko, 2001, str. 69). V bistvu pa ni šlo toliko za zagovarjanje bolj počasnih sprememb kot za priznavanje, da potrebujejo nekatere reforme zaradi svoje narave več časa. Za razliko od malce lahkovernih priporočil ortodoksnih programov »vse je pomembno in vse mora biti storjeno takoj« gradualistični pristop priznava, da je vsaka vlada pri svojih odločitvah omejena z razpoložljivimi resursi in časom.

Prav pridih postopnosti in počasnosti je najverjetneje botroval k temu, da je gradualizem v teoriji tranzicije postal eden najpogosteje napačno interpretiranih terminov. Tako lahko zasledimo razlago, da v ozadju gradualizma ni nobene dovršene teorije, le priporočila o ublažitvi začetnega šoka tranzicije (Lavigne, 1999, str. 119). Portes (Portes, 1996, str. 1180) zato opozarja, da je gradualizem program zaporednega izvajanja ukrepov in je ravno zrcalna podoba neusklajene improvizacije, ki jo pogosto pripisujejo tej strategiji.

Gradualizem nikakor ni zgolj krinka za neobstoj strategije. Temelji na paradigmi politične ekonomije in se zavzema za postopno in zaporedno izvajanje reform tranzicijskega procesa. Osredotoča se na institucionalni vidik transformacije socialističnega gospodarstva. Privrženci gradualistične strategije ne oporekajo hitri stabilizaciji in liberalizaciji, ampak trdijo, da brez institucionalne ureditve lastninskih pravic, zagotavljanja spoštovanja pogodb in politike konkurence zdravljenje s šokom povzroči nepotreben upad gospodarske aktivnosti. Oporekajo tudi hitremu umiku države iz gospodarstva in zagovarjajo državno intervencijo v obdobju, ko trgi še ne delujejo dobro.

Ne glede na pretežno negativne odzive na gradualizem na samem začetku, ima danes verjetno več zagovornikov kot big bang, kar je najbrž tudi posledica dosedanjih praktičnih tranzicijskih izkušenj.

1.4 Ugotovitve

T.i. teoretični spor med zagovorniki obeh strategij tranzicije je še daleč od tega, da bi se končal, čeravno strasti niso več tako razvnete, kot so bile na začetku devetdesetih let. Mnogo avtorjev celo meni, da so to dilemo gospodarstva v prehodu že prerasla (Lavigne, 1999, str. 116; Eatwell et al, 1996, str. 232). S to trditvijo se ne moremo strinjati. Res je, da so se (danes že bivša) socialistična gospodarstva o tranzicijski strategiji odločala na začetku prehoda, torej konec osemdesetih ali začetek devetdesetih let minulega stoletja. Danes je ta odločitev že za njimi in se odločajo med različnimi odtenki posameznih ukrepov, ki jih morajo izvesti za dosego svojega cilja. S tega vidika je razprava o (večji) primernosti ortodoksnega ali gradualističnega programa nesmiselna in ne prispeva k lažjemu reševanju težav, s katerimi se tranzicijske države trenutno soočajo.

Ponovno pa je potrebno opozoriti, da je tako gledanje preozko, saj ne upošteva dejstva, da ta teoretična razprava ni bila sama sebi namen, ampak le stopnica v procesu tranzicije. Pripomogla naj bi k izbiri pristopa, ki bi omogočal prehod v uspešno demokratično tržno gospodarstvo s čim manj stroški in v čim krajšem času. V povezavi s tem se odpirajo nove dileme. Potrebno je priznati, da so v literaturi države imenovane za gradualiste ali pristaše velikega poka glede na odločitve, ki so jih sprejele v prvih letih prehoda, saj se v nadaljevanju procesa strokovna javnost ni več ukvarjala s preverjanjem, ali so gospodarstva pri svoji izvorni odločitvi o postopnosti ali hitrem prehodu vztrajala tudi v nadaljevanju procesa prehoda iz socializma v kapitalizem. Da celotna polemika med obema predlaganima pristopoma ne bi bila zaman, bi bilo potrebno preučiti, katera strategija je bila uspešnejša z vidika doseganja končnega cilja tranzicije, to je večje gospodarske uspešnosti oz. blaginje.

Prav izjave o nesmiselnosti nadaljnjega razpravljanja o ortodoksnem in gradualističnem stilu tranzicije kažejo, da tranzicijska teorija tudi danes, tako kot že od samega začetka tega procesa, zgolj sledi dogajanju v praksi, namesto da bi mu utirala pot. Res gre za dogajanje brez precedensa, vendar je prav zato še toliko bolj pomembno, da stroka poišče glavne nauke tega desetletje trajajočega tranzicijskega učnega procesa tudi na teoretični ravni. Nenazadnje se v praksi tranzicijski proces približuje končni fazi. Za evropska postsocialistična gospodarstva se bo

v grobem zaključil s polnopravnim članstvom v Evropski uniji, ker so kriteriji, ki jih za vstop v svoj klub postavlja Evropa, v bistvu cilji, k doseganju katerih stremi uspešen proces transformacije, t.j. tržno gospodarstvo z demokratično politično ureditvijo. Za prvih osem tranzicijskih držav bo to že maja 2004. Takrat bo na dan zopet prišla razprava o izbiri tranzicijske strategije (gradualistični pristop ali zdravljenje s šokom) v povezavi z uspešnostjo, ki so jo v povprečju dosegala gradualistična/big bang gospodarstva.

Tej tematiki se bomo posvetili v nadaljevanju. V naslednjem poglavju bomo z empirično analizo preverili etikete gradualist in »big bangovec« na embalaži evropskih tranzicijskih gospodarstev, ki bodo prihodnje leto postala polnopravni člani Evropske unije. Prav za konec, v zadnjem delu naloge, pa bomo preverili še, ali obstaja kakšna povezava med izbiro strategije tranzicije in gospodarsko uspešnostjo države.

2 Preverjanje izbrane tranzicijske strategije skupine osmih držav

2.1 Namen analize

Razumevanje procesa prehoda iz centralno planskega v tržno gospodarstvo se je (in se še) z leti spreminjalo. Nekatere zgodnje ugotovitve so se kljub temu tako zakoreninile, da se o njih ekonomska stroka pravzaprav ne sprašuje več, temveč jih jemlje kot predpostavke, kot nekakšne aksiome tranzicijske teorije. Eden takih aksiomov je zagotovo razvrstitev držav med t.i. države velikega poka in gradualiste. V prvo skupino po splošnem prepričanju sodita Rusija in Poljska, medtem ko se kot reprezentativna predstavnica postopne tranzicije najpogosteje navaja Kitajska, med evropskimi državami pa Madžarska in Slovenija. Z oznako gradualizem ali šok terapija so bili ožigosani tranzicijski programi držav v prvih letih procesa prehoda. Kasneje so se te prvotne razvrstitve začele uporabljati kot splošno sprejete resnice, stroka pa podeljenih etiket večinoma ni več preverjala. Večne teoretične razprave o optimalni tranzicijski strategiji so se začele vrteti predvsem okoli dveh ekstremnih primerov – kitajskega gradualizma in ruskega velikega poka.

Odločili smo se *preveriti, v kolikšni meri razvrstitve držav med gradualiste in države s programom šok terapije veljajo v praksi danes*, po približno desetletnem obdobju tranzicije, oziroma ali se tovrstne razvrstitve upravičeno uporabljajo kot izhodišče nadaljnjih razprav, kot predpostavke, ki jih ni potrebno dokazovati.

Analizirali bomo skupino osmih tranzicijskih držav: *Češko, Estonijo, Latvijo, Litvo, Madžarsko, Poljsko, Slovaško in Slovenijo*. Izbrane države so začele s procesom tranzicije v letih od 1990 do 1992. Z geografskega vidika predstavljajo mejo med Evropsko unijo in manj naprednimi evropskimi tranzicijskimi državami. Kot homogeno skupino držav CEB (Central and Eastern Europe and the Baltic states) jih proučuje tudi Evropska banka za obnovo in razvoj². Pomembna

² EBRD je nastala na pobudo francoskega predsednika François Mitterranda, ki je leta 1989 svojo idejo o banki za Vzhodno Evropo predstavil Evropskemu parlamentu. Glavna naloga EBRD je pomoč posameznim državam pri prehodu iz socialističnega v tržno gospodarstvo ter njihovi gospodarski obnovi (Kumar et al, 2000, str. 8). Delovati

skupna lastnost vseh izbranih osmih držav je tudi ta, da bodo vse postale polnopravne članice EU maja 2004. To pomeni, da naj bi se vse nahajale v zaključnih fazah procesa prehoda.

2.2 Hipoteza

V literaturi so našteve držav najpogosteje grupirane kot navajajo naslednji viri. Roland (2000, str. 15) Slovenijo in Madžarsko obravnava kot gradualista, medtem ko so ostale tri srednjeevropske države (Češka, Poljska in Slovaška) po njegovih merilih predstavnice radikalnega pristopa k tranziciji. Jazbec (1999, str. 3) povzema razvrstitev držav po Aslundu, Booneu, Johnsonu. Med države s programom šok terapije so uvrščene: Češka, Estonija, Latvija, Poljska in Slovaška. V skupino držav z gradualistično tranzicijsko strategijo sodita Madžarska in Litva. Podobna je tudi ugotovitev Lavigne (1995, str. 122 - 123), ki med gradualiste šteje Madžarsko in Slovenijo, medtem ko so Češka, Poljska in Slovaška države velikega poka.

V teoriji, kot je razvidno iz zgoraj navedenih virov, v uskupinjevanju držav med gospodarstva s postopnim oz. ortodoksnim programom tranzicije, ni razhajanj. Navedene teoretične razdelitve bomo uporabili kot osnovno hipotezo za nadaljnjo analizo.

2.3 Vir podatkov

Od leta 1994 dalje objavlja EBRD tranzicijska poročila (EBRD transition reports), v katerih predstavlja izsledke proučevanj napredka transformacijskega procesa. Obravnavane države so, geografsko gledano, države Srednje in Vzhodne Evrope ter bivše Sovjetske zveze. EBRD spremlja ključne reforme potrebne za vzpostavitev *štirih osnovnih elementov tržnega gospodarstva*: trgov in trgovine, podjetniškega sektorja, infrastrukture in finančnih institucij (EBRD transition report, 2001, str. 11 – 30).

- Večino ukrepov, potrebnih za razvoj *trgov in mednarodne trgovine*, se izvede na začetku tranzicijskega procesa. Gre za ukrepe omejevanja državnega poseganja v gospodarstvo, t.j. liberalizacijo cen in trgovine, možnost dostopa do deviz. V kasnejši fazi prehoda je potrebno zagotoviti tudi učinkovito politiko konkurence.
- Privatizacija malih podjetij je navadno prvi korak pri preoblikovanju *podjetniškega sektorja*. Privatizacije velikih podjetij se tranzicijske države navadno lotevajo v kasnejšem obdobju. Država mora v prehodnem obdobju začeti zmanjševati subvencije, namenjene proizvodnji, in oblikovati ustrezne stečajne postopke za podjetja, ki v novih razmerah niso sposobna preživeti.
- *Področje infrastrukture* je potrebno temeljite prenoviti, ker infrastrukturna omrežja, zgrajena za potrebe centralno planskega gospodarstva, in kakovost storitev, ki jih nudijo, ne dosegajo ravni tržnih gospodarstev. Ceste so v slabem stanju. Železnice razpolagajo z razvejanim omrežjem, imajo pa preveč zaposlenih. Cene, ki se zaračunavajo potrošnikom storitev, so pogosto nižje od stroškov opravljanja teh storitev. Poleg reforme tarifnega sistema bi morala

je začela leta 1991. Ima 62 članic (t.j. 30 držav, Evropska unija in Evropska investicijska banka), svoje aktivnosti pa izvaja v 27 tranzicijskih državah ([URL: <http://www.ebrd.org/about/main.htm>], 18.12.2002).

biti podjetja v tem sektorju bolj tržno naravnana. To bi bilo mogoče ob večji konkurenci na tem področju. Tranzicijska gospodarstva morajo poskrbeti med drugim tudi za prenovo regulative in razvoj potrebnih institucij.

- Največji izziv predstavlja vzpostavitev *finančnih institucij*, saj je bila zapuščina socializma na tem področju še posebej skopa. Na začetku transformacijskega procesa pomembnejših finančnih institucij sploh ni bilo. Bančni sektor je medtem zelo napredoval zaradi naraščajočega povpraševanja po bančnih storitvah. V omenjenih državah se proces privatizacije bank večinoma končuje, bančne regulative pa so že usklajene z evropskimi in mednarodnimi standardi. Trgi vrednostnih papirjev in nebančnih finančnih institucij ostajajo zaenkrat slabo razviti.

Ugotavljanje napredka tranzicijskega procesa v 27 proučevanih državah bi zahtevalo spremljanje ogromno področij, značilnih za tržno gospodarstvo. Del teh področij predstavljajo t.i. mehka področja, ki jih je EBRD (z izjemo področja sociale) zaradi težavnosti merjenja izločila iz svoje analize. Kljub temu je zajetih večina ključnih področij: *liberalizacija, privatizacija, podjetniški sektor, finančni sektor, infrastruktura, pravno okolje in sektor sociale*. Vsaka od naštetih kategorij je predstavljena po posameznih državah tako v opisni kot v številčni obliki. Med številčnimi ocenami se bomo osredotočili na *EBRD indekse tranzicijskih reform*³. Žal se za sektor sociale tovrsten kazalnik ne izračunava, zato ga bomo v nadaljevanju analize pustili ob strani.

Podatki so pridobljeni iz več različnih virov (od državnih uradov posamičnih držav, ocen EBRD-jevih strokovnjakov, do ocen drugih mednarodnih organizacij) in četudi sama EBRD opozarja, da kakovost pridobljenih podatkov niha med državami, gre brez dvoma za eno najboljše in najpodrobnejših podatkovnih baz na področju proučevanja tranzicije iz socializma v kapitalizem. Največja prednost baze je dolžina časovne vrste, saj so ocene podane na letnem nivoju od leta 1991 dalje, za nekatere dejavnike pa celo od leta 1989 naprej. Že ob kratkem preletu tabel dobimo osnovno informacijo o (ne)napredku določene države v zadnjem desetletju.

Za potrebe analize osmih tranzicijskih gospodarstev in njihovih strategij prehoda se bomo osredotočili na šest zgoraj navedenih področij tržnega gospodarstva (liberalizacija, privatizacija, podjetniški sektor, finančni sektor, infrastruktura, pravno okolje), ki so v tranzicijskih poročilih predstavljena z EBRD indeksi tranzicijskih reform, ki kažejo kumulativno napredka posamezne države na vsakem izmed naštetih področij in se izračunavajo letno. Področja in ustrezni indeksi so predstavljeni v spodnji tabeli.

Gre za enajst indeksov, ki jih EBRD navaja za vsako državo posebej načeloma za obdobje od leta 1991 dalje. Indeksi zavzemajo vrednosti 1, 2, 3 ali 4, lahko pa je osnovni vrednosti dodan še plus ali minus. V takih primerih za potrebe kvantitativnih analiz osnovni vrednosti indeksa dodamo ali odzhamemo 0,3 od osnovne vrednosti. 3+ je torej enako kot 3,3, 3- pa številčno

³ V nadaljevanju bomo izraz EBRD indeks tranzicijskih reform enakovredno zamenjevali z besednimi zvezami: indeks tranzicijskih reform, EBRD indeks in indeks tranzicije.

zapišemo kot 2,7. Vrednost 1 ni nikoli kombinirana z minusom in predstavlja najnižjo možno vrednost. Najvišja vrednost je 4,3.

Tabela 1: Vrste EBRD indeksov tranzicijskih reform

PODROČJE	INDEKS TRANZICIJSKIH REFORM
Liberalizacija	EBRD indeks liberalizacije cen EBRD indeks deviznega tečaja in liberalizacije trgovine
Privatizacija	EBRD indeks privatizacije velikih podjetij EBRD indeks privatizacije malih podjetij
Podjetniški sektor	EBRD indeks reforme podjetniškega sektorja EBRD indeks politike konkurence
Finančne institucije	EBRD indeks reform bančnega sektorja EBRD indeks reform nebančnih finančnih institucij
Infrastruktura	EBRD indeks infrastrukturnih reform
Pravno okolje	EBRD ocena pravne pokritosti EBRD ocena pravne učinkovitosti

Vir: EBRD transition report 2002, str. 200.

EBRD meri napredek procesa tranzicije s standardi industrializiranih tržnih gospodarstev. Indeks z vrednostjo 1 vsebinsko pomeni, da je država v tej dimenziji tranzicijskega procesa še vedno na ravni centralno planskega gospodarstva oziroma da je napredek zanemarljiv. Drug ekstrem je indeks z vrednostjo 4,3, ki predstavlja raven tržnega gospodarstva. Bolj natančno je vsebina posameznih vrednosti vsakega od enajstih indeksov razložena v posebni ocenjevalni shemi, ki jo prilagamo v prilogi naloge.

Povečanje vrednosti posameznega indeksa pomeni napredek v razvoju dotičnega področja in s tem izboljšanje v delovanju osnovnih elementov tržnega gospodarstva: trgov, podjetij, infrastrukture in/ali finančnih institucij, o katerih smo že govorili.

Opozoriti je potrebno, da je v pričujočem primeru izraz indeks zavajajoč, saj ne gre za relativno število. EBRD indeksi torej niso indeksi v statističnem pomenu besede. Povečanje vrednosti povprečnega letnega indeksa tranzicije kaže napredek v vsaj eni od šestih dimenziji tranzicije, ki jih s pomočjo teh indeksov analiziramo.

2.4 Analiza podatkov

Za osem proučevanih gospodarstev (Češka, Estonija, Latvija, Litva, Madžarska, Poljska, Slovaška in Slovenija) smo poiskali vrednosti vseh enajstih indeksov za obdobje od leta 1991 do 2001 in jih tabelirali, kot je prikazano v Tabeli 2 na primeru Slovenije.

V zvezi s samimi indeksi je potrebno dodati še krajšo razlago glede infrastrukturnega indeksa in obeh indeksov pravnega okolja. V bazi podatkov razpoložljivih tranzicijskih poročil so objavljene vrednosti indeksa za področje infrastrukture šele za obdobje od leta 1993 dalje, dimenzija pravnega okolja pa je številčno izražena šele od leta 1997 naprej. Zaradi želje po analizi celovitega procesa tranzicije omenjenih treh indeksov nismo izločili iz analize. Zanimivi so tudi zaradi načina določanja njihovih vrednosti. Indeks za področje infrastrukture se

izračunava kot neponderirano povprečje ocen reform na področju energetike, cest, telekomunikacij, oskrbe z vodo in železnic. Ta formula velja za obdobje od leta 1998 naprej. Pred tem pa so bile iz izračuna izvzete železnice. Pravno okolje ocenjujejo lokalni pravniki in akademiki.

Tabela 2: Vrednosti EBRD indeksov za Slovenijo

	Liberalizacija cen	Sistem deviznega tečaja in liberalizacija trgovine	Privatizacija malih podjetij	Privatizacija velikih podjetij	Reforma podjetniškega sektorja	Konkurenčna politika	Reforma bančnega sektorja	Reforma nebančnih finančnih institucij	Infrastrukturalna reforma	Pravna pokritost	Pravna učinkovitost	POVPREČJE LETNIH VREDNOSTI EBRD INDEKSOV
1991	3,0	3,0	3,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	n.p.	n.p.	n.p.	1,9
1992	3,0	3,0	3,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	n.p.	n.p.	n.p.	2,0
1993	3,0	4,0	4,0	2,0	2,0	2,0	3,0	2,0	1,7	n.p.	n.p.	2,6
1994	3,0	4,0	4,0	2,0	2,7	2,0	3,0	2,7	1,7	n.p.	n.p.	2,8
1995	3,0	4,0	4,0	2,7	2,7	2,0	3,0	2,7	1,7	n.p.	n.p.	2,9
1996	3,0	4,3	4,3	2,7	2,7	2,0	3,0	2,7	2,0	n.p.	n.p.	3,0
1997	3,3	4,3	4,3	3,0	2,7	2,0	3,0	2,7	2,0	3,0	4,0	3,1
1998	3,3	4,3	4,3	3,0	2,7	2,3	3,0	2,7	2,7	3,0	3,0	3,1
1999	3,3	4,3	4,3	3,0	2,7	2,3	3,3	2,7	3,0	4,0	4,0	3,4
2000	3,3	4,3	4,3	3,0	2,7	2,7	3,3	2,7	3,0	4,0	3,7	3,4
2001	3,3	4,3	4,3	3,0	2,7	2,7	3,3	2,7	3,0	3,7	4,0	3,4

Oznaka n.p. v Tabeli 2 pomeni: ni podatka.

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Tabela 3: Vrednosti povprečnih EBRD indeksov tranzicijskih reform za izbranih osem držav za obdobje od 1991 do 2001

	Češka	Estonija	Latvija	Litva	Madžarska	Poljska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE LETNIH VREDNOSTI INDEKSOV
1991	2,1	1,3	1,1	1,1	2,3	2,4	2,1	1,9	1,8
1992	2,6	1,8	2,0	1,6	2,5	2,5	2,6	2,0	2,2
1993	3,0	2,5	2,1	2,3	2,8	2,9	2,7	2,6	2,6
1994	3,2	2,9	2,7	2,6	3,1	3,0	2,9	2,8	2,9
1995	3,2	3,0	2,7	2,7	3,3	3,2	3,0	2,9	3,0
1996	3,3	3,1	2,9	2,9	3,4	3,3	3,1	3,0	3,1
1997	3,5	3,4	3,0	3,0	3,7	3,5	3,1	3,1	3,3
1998	3,5	3,3	2,9	3,1	3,7	3,5	3,0	3,1	3,3
1999	3,3	3,4	3,1	3,1	3,7	3,4	3,3	3,4	3,3
2000	3,4	3,5	3,2	3,2	3,8	3,6	3,2	3,4	3,4
2001	3,4	3,5	3,2	3,3	3,7	3,5	3,3	3,4	3,4

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Po letih smo za vsako državo iz obstoječih enajstih indeksov, ki kažejo stanje šestih dimenzij tranzicijskega procesa, izračunali povprečni letni EBRD indeks. Izračunali smo ga kot

neponderirano aritmetično sredino vseh enajstih indeksov za vsako državo v vsakem letu. Za vsako od osmih obravnavanih gospodarstev tako razpolagamo s časovno vrsto povprečnih letnih indeksov tranzicije za obdobje od leta 1991 do 2001.

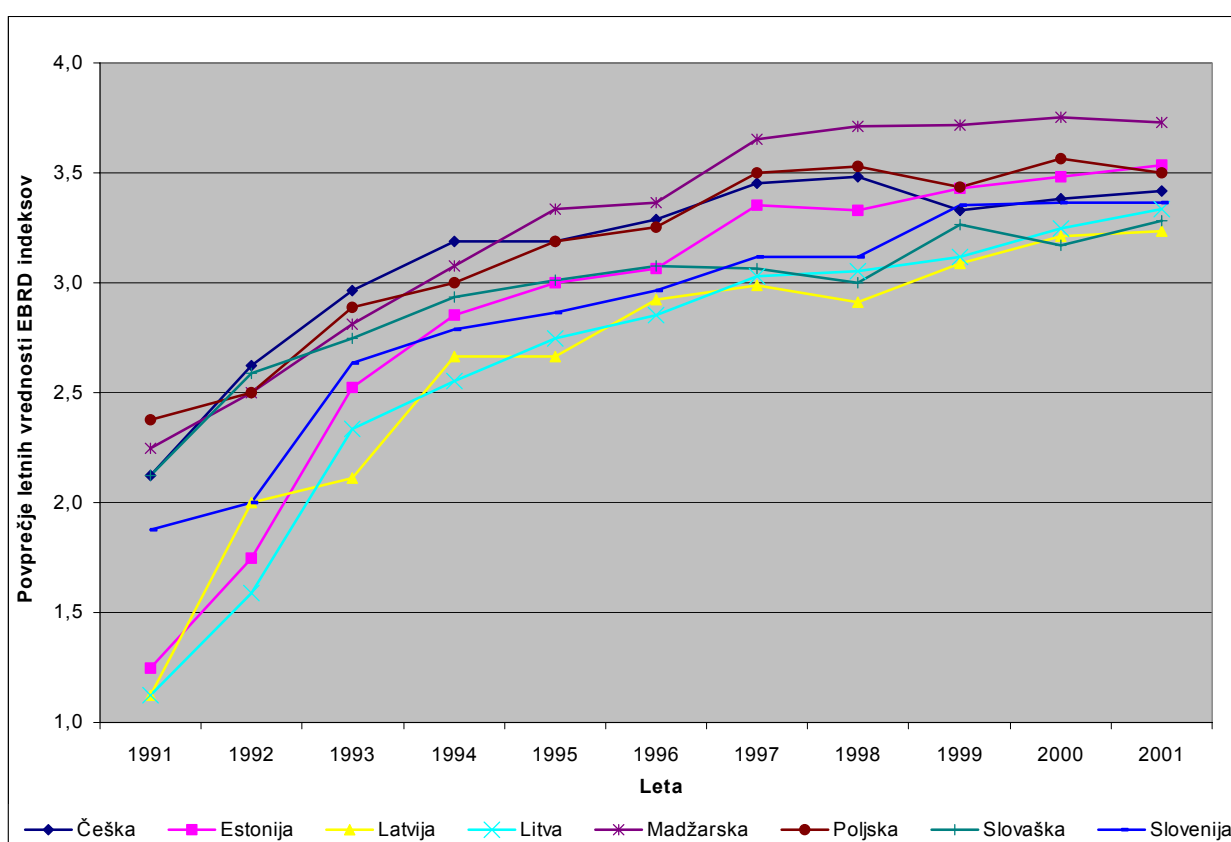
Namen analize v nadaljevanju je, na različne načine osvetliti in primerjati dinamiko izvajanja tranzicijskih reform izbranih osmih držav. Povedano drugače - primerjali bomo spreminjanje EBRD indeksov tranzicije, ki izražajo kumulativni napredek izpeljave tranzicijskih reform in na temelju primerjave med državami skušali razvrstiti vsako izmed osmih držav med gradualiste ali države z ortodoksnim programom tranzicije.

2.4.1 Povprečne letne vrednosti EBRD indeksov tranzicijskih reform

Novo pridobljene podatke po državah med seboj povežemo v krivuljo, ki opisuje spremembe gospodarstva v procesu tranzicije od leta 1991 do 2001.

Grafikon povprečnih letnih vrednosti indeksov tranzicije po državah nam omogoča pregled razvoja tranzicijskega procesa v opazovanih gospodarstvih od leta 1991 do leta 2001. Na osi x so nanizana leta, os y pa kaže absolutne vrednosti, ki jih zavzema opazovana spremenljivka – povprečna letna vrednost EBRD indeksov tranzicije.

Slika 1: Povprečne letne vrednosti tranzicijskih indeksov za osem držav za obdobje od leta 1991 do 2001

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Kriterij

Grafi držav z gradualističnim pristopom k tranziciji bi morali imeti v vseh opazovanih letih približno enako velik, zmerno pozitiven naklon. Zaradi postopnosti izvajanja reform tudi ne gre pričakovati večjih nihanj v poteku krivulje. V nasprotju s tem bi morale imeti krivulje držav z ortodoksnim režimom vsaj na začetku malo bolj strm naklon zaradi hitrejšega in obsežnejšega izvajanja programa tranzicijskih reform. Ta naklon sčasoma postane bolj položen. Več je tudi nihanj, graf naj ne bi naraščal enakomerno.

Analiza

V najslabšem izhodiščnem položaju so se nahajale baltske države, ki so za Poljsko, Madžarsko, Češko in Slovaško zaostajale skoraj za celo točko. Nekje na sredini med omenjenima skupinama držav se je nahajala Slovenija. Poljska in Madžarska sta bili v letu 1991 na vodilnih mestih z najvišjima povprečnima EBRD indeksoma in sta bili med opazovanimi državami najbliže zelenemu cilju.

Že v prvem opazovanem obdobju, t.j. med letoma 1991 in 1992, je prišlo do večjih premikov. Absolutno gledano so naredile baltske države v tem času največji skok, Latvija je celo dohitela Slovenijo. Poljski ni uspelo ohraniti primata. Madžarska jo je dohitela, Češka in Slovaška pa celo prehiteli.

Še bolj drastično se spremeni slika uspešnosti osmih tranzicijskih držav, če primerjamo absolutno izražene napredke držav v prvem in zadnjem opazovanem letu, torej če primerjamo vrednosti v letih 1991 in 2001. Baltske države so nesporne zmagovalke. Sprva nezavidljivo vrednost povprečnega indeksa tranzicije, ki je znašala nekaj več kot 1 in je pomenila razvitost na ravni centralno planskega gospodarstva, so povečale za 2 točki, na nekaj več kot 3. Estonija je skočila z 1,3 na 3,5, podobno tudi Latvija (z 1,1 na 3,2) in Litva (z 1,1 na 3,3). Ravno obratno usodo je doživela Poljska, ki je začela svojo tranzicijsko pot iz najugodnejšega položaja, v opazovanem desetletju pa je izboljšala povprečno vrednost EBRD indeksa le za 1,1 točke, kar je najmanj med vsemi osmimi državami. Izmed »nebaltskih«¹ držav sta Slovenija in Madžarska z izboljšanjem svojih izhodišč iz leta 1991 za 1,5 oz. 1,4 točke do leta 2001 naredili, absolutno gledano, največji korak naprej.

Na koncu opazovanega obdobja se je ravni razvitega tržnega gospodarstva najbolj približala Madžarska, ki ima glede na majhne razlike med državami kar precejšnjo relativno prednost pred drugo uvrščeno Estonijo, ki se je prebila iz ozadja. Ne glede na prednost pred ostalimi pa vrednost povprečnega indeksa tranzicije Madžarske v letu 2001 za 0,5 točke zaostaja za najboljšim možnim rezultatom, to je 4,3, kar je dobra tretjina poti, ki jo je naredila v zadnjem desetletju. Da bi neko gospodarstvo doseglo vrednost povprečnega indeksa tranzicije 4,3, bi moralo dosegati maksimalne rezultate pri vseh enajstih indeksih tranzicije, iz katerih računamo povprečni indeks. To je dosegljivo, tudi za že obstoječa tržna gospodarstva, zgolj v teoriji. Tik za petami je Estoniji Poljska, ki je zdrknila s prvega mesta v letu 1991 na tretje v letu 2001. Največ mest je v primerjavi z izhodiščno razvrstitvijo izgubila Slovaška, ki je končala na predzadnjem mestu. Položaj Slovenije in Češke je ostal v tej razvrstitvi skoraj nespremenjen.

Pri ugotavljanju, ali je določena država izbrala postopni pristop ali šok terapijo kot način prehoda v tržno gospodarstvo, pa je bolj kot absolutni napredek države v zadnjem desetletju zanimiva sama oblika krivulje, ki povezuje letne vrednosti povprečnega indeksa tranzicije posamezne države po letih. Med srednjeevropskimi državami lahko kot najbolj enakomerno označimo madžarsko pot. Večji skok je opazen le iz leta 1996 na leto 1997. Ta skok lahko do neke mere razložimo. V letu 1997 sta se v analizo prvič vključila dva dodatna indeksa - indeksa pravnega okolja. Za Madžarsko sta bila oba ocenjena z vrednostjo 4, ker je pravno okolje Madžarske že takrat skoraj dosegalo standarde razvitega tržnega gospodarstva. Poleg tega se je povečala vrednost še štirim od preostalih devetih indeksov, kar je še dodatno doprineslo k skupnemu povečanju povprečnega EBRD indeksa v letu 1997. Pri krivulji Slovenije so v primerjavi z njeno severovzhodno sosedo bolj opazna obdobja pospešenega izvajanja reform in obdobja mirovanja. Pot je zato malo bolj zaletava (velik skok iz leta 1992 na 1993, mirovanje v obdobju 1997-1998, ponovni skok iz leta 1998 na 1999 in spet čas mirovanja), vendar se povprečni EBRD indeks pri Sloveniji v nobenem letu ne zmanjša v primerjavi s predhodnim letom. Prav v tej lastnosti se v segmentu srednjeevropskih držav naše skupine preostala gospodarstva razlikujejo od Slovenije. Največ, to je dva zdrsa v vrednosti povprečnega indeksa tranzicije, sta v preteklem desetletju zabeležili Slovaška (obdobji 1997-1998 in 1999-2000) in Poljska (obdobji 1998-1999 in 2000-2001). Eno obdobje nazadovanja je zaznamovalo tudi češko tranzicijo (1998-1999), v zadnjem obdobju pa tudi Madžarsko.

Med baltskimi državami je najbolj enakomerno napredovala v svojem procesu prehoda Litva, ki je (z izjemo obdobja 1998-1999, ko je vrednost indeksa obmirovala), vsako leto preseгла vrednost povprečnega EBRD indeksa predhodnega leta. Podobno bi lahko opisali estonsko tranzicijsko pot (rahal zdrsa v obdobju 1997-1998). Njena južna sosedo Latvija pa je imela mnogo bolj izrazita obdobja hitrega napredka, ki so rezultirala v skokih povprečnega indeksa tranzicije in obdobje nazadovanja v razvoju različnih področij tranzicijskega procesa. To je izoblikovalo nihajočo krivuljo, ki jo prikazuje zgornji grafikon, s padcem v letu 1998.

Povzetek

Na podlagi zgornjih ugotovitev lahko oblikujemo nekaj zaključkov. Na osnovi ene same krivulje držav ni mogoče dokončno razvrstiti med predstavnike gradualizma ali velikega poka. Dejstvo pa je, da z gradualističnim pristopom bolj sovpadajo postopne, enakomerne poti, brez padcev vrednosti povprečnega EBRD indeksa. Kot take smo opisali krivulji Slovenije in Litve pa tudi Madžarske. Zaradi dokaj enakomernega napredovanja skozi tranzicijski proces bi, kljub manjši pospežitvi na začetku tranzicije, v skupino gradualistov lahko uvrstili še Estonijo. Preostale države kažejo več značilnosti strategije velikega poka.

2.4.2 Bazni EBRD indeksi tranzicijskih reform

Slabost grafikona krivulj povprečnih letnih EBRD indeksov po opazovanih državah je, da so v njem predstavljene absolutne vrednosti. Primerjava skokov in padcev v gibanju osmih krivulj povprečnih indeksov tranzicije je zato otežkočena. Hibo odpravimo, če opazovane podatke spremenimo v relativna števila. Dinamiko obravnavanega pojava prikazuje časovna vrsta že sama po sebi. Sliko dinamike, predvsem pa primerljivost med časovnimi vrstami povprečnih

indeksov tranzicijskih reform različnih držav, pa lahko izboljšamo z izračunom statističnega indeksa s stalno osnovo.

Ključnega pomena za prikaz realnega stanja je izbira baznega leta. Razpolagamo s podatki od leta 1991 dalje, vendar bi bilo nesmiselno vzeti za osnovo prav to leto. Leto začetka procesa tranzicije ni skupno vsem osmim državam, kar je razvidno tudi iz Tabele 4. Poudarili smo že, da je tranzicijski proces večplasten. Tvorita ga politična tranzicija, ki pomeni prehod iz nedemokratskega političnega režima v demokracijo, in gospodarska tranzicija iz centralno planskega v tržno gospodarstvo. Kot začetek tranzicije se tako štejejo prve demokratične volitve (začetek politične tranzicije) in/ali uvedba stabilizacijskega programa (začetek gospodarske tranzicije).

Leto 1991, ki je prvo leto časovne vrste indeksov, tako ni primerna baza, saj je za baltske države to čas pred tranzicijskim obdobjem, Poljska pa je takrat že zaključila prvo leto procesa prehoda.

Tabela 4: Prve demokratične volitve in uvedba stabilizacijskega programa v osmih tranzicijskih državah

DRŽAVA	DATUM PRVIH DEMOKRATIČNIH VOLITEV	DATUM UVEDBE STABILIZACIJSKEGA PROGRAMA
Češka	Junij 1990	Januar 1991
Estonija	Marec 1990	Poletje 1992
Latvija	Marec 1990	Poletje 1992
Litva	Februar 1990	Poletje 1992
Madžarska	Marec 1990	Januar 1991
Poljska	Junij 1989	Januar 1990
Slovaška	Junij 1990	Januar 1991
Slovenija	April 1990	Oktober 1991

Vir: Šušteršič, 1999, str. 123, 251.

Idealna osnova bi bila leto uvedbe stabilizacijskega programa v posamezni državi. To ni mogoče, če ne želimo izločiti Poljske iz nadaljnje analize. Poljska je v skupini opazovanih držav prva začela izvajati stabilizacijski program, že leta 1990, na voljo pa imamo podatke od leta 1991 dalje. Začetek opazovanja je torej potrebno zamakniti še za eno dodatno leto. Osnova je tako leto po uvedbi stabilizacijskega programa (Poljska –1991, Češka, Madžarska, Slovaška in Slovenija – 1992, baltske države 1993).

Kriterij

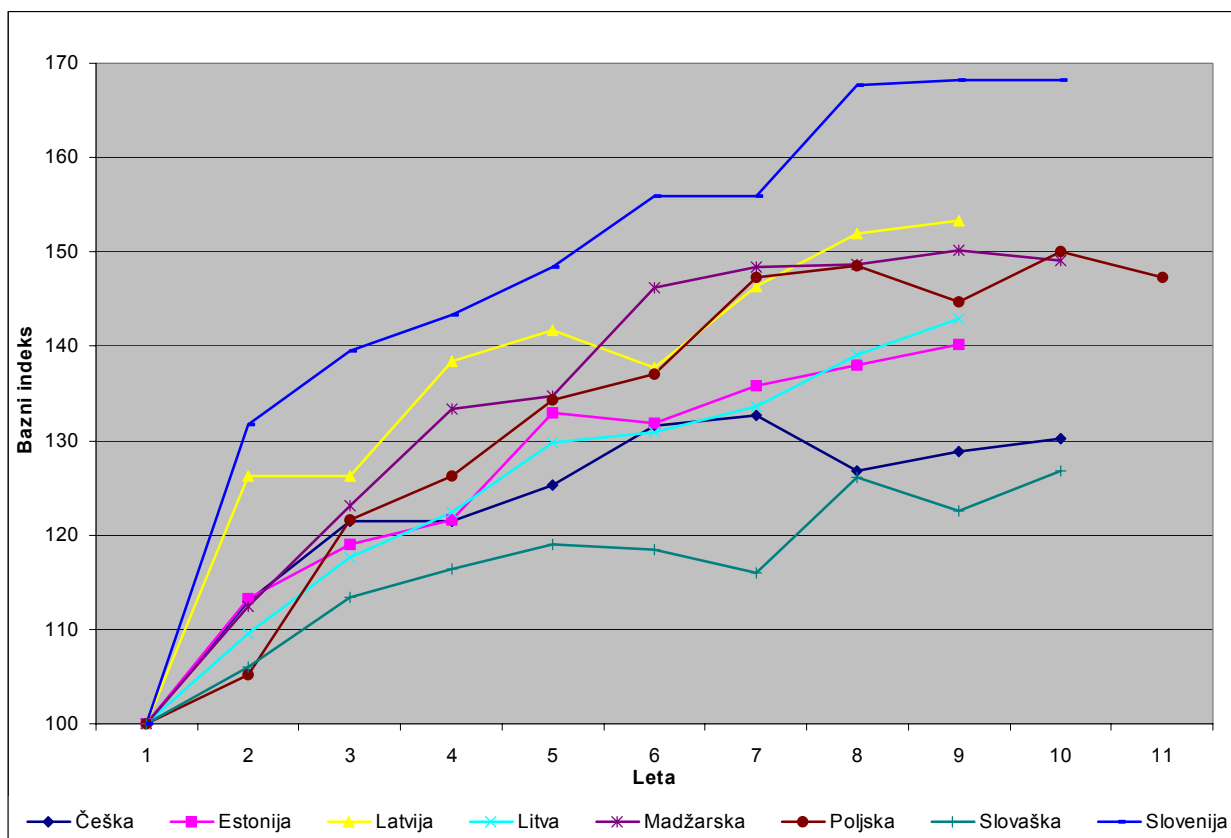
Veljajo enaki kriteriji kot pri Sliki 1.

Analiza

Slika, ki jo kaže grafikon baznih indeksov s stalno osnovo v letu po uvedbi stabilizacijskega programa, se v mnogočem razlikuje od grafikona povprečnih letnih indeksov tranzicijskih reform po državah. Prej neopazna Slovenija se dviga visoko nad ostalimi sedmimi državami skupine. Glede na izhodiščno leto 1992 je dosegla do konca opazovanega obdobja relativno gledano največji napredek, skoraj 70 indeksnih točk. Drugo uvrščena Latvija je v letu 2001 v

primerjavi z letom 1993 napredovala za nekaj več kot 50 točk. Madžarska in Poljska sta še vedno med uspešnejšimi državami, ne izmenjujeta pa se več na vodilnih mestih. V primerjavi z začetnim položajem sta stanje v svojih gospodarstvih izboljšali do leta 2001 za nekaj manj kot 50 indeksnih točk. Izraziti poraženki sta Češka in Slovaška. Njuna indeksa sta se v opazovanem času povečala za manj kot tretjino.

Slika 2: Bazni indeks tranzicijskih indeksov s stalno osnovo v letu po uvedbi stabilizacijskega programa za osem držav

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Slovenija se razlikuje od ostalih držav še po eni lastnosti. V prvem opazovanem letu, torej med letoma 1992 in 1993, se je vrednost njenega baznega indeksa povečala kar za nekaj več kot 30 indeksnih točk. Slovaška v celotnem obdobju ni doživela tako velikega povečanja. Podoben skok v vrednosti baznega indeksa je v prvem obdobju beležila samo še Latvija. Estonija je kot tretje uvrščena po tem kriteriju v prvem letu izboljšala položaj v svojem gospodarstvu za 13 indeksnih točk. Zapisali smo že, da je za šok terapijo značilno hitro izvajanje reform na vseh področjih hkrati. Če povemo drugače – države, ki so za svojo tranzicijsko strategijo izbrale strategijo velikega poka, bi v tovrstnem grafikonu beležile v prvem letu prav take poraste vrednosti baznega indeksa, kot sta razvidna iz grafa Slovenije in Latvije. Bilo pa bi preuranjeno označiti omenjeni državi za predstavnici t.i. big bang-a. Ne gre namreč pozabiti na dejstvo, da prvo leto tranzicije, to je leto uvedbe stabilizacijskih programov, na grafikonu ni prikazano. Bazno leto je eno leto po začetku gospodarske tranzicije.

Največjo informativno vrednost pri grupiranju držav v skupini gradualistov in predstavnikov velikega poka ima tako ponovno sama oblika krivulje. Najbolj enakomerno in brez nihanj narašča krivulja Litve. Slovenska pot je enakomerna med leti 1993 in 1997, potem pa postane malo bolj zaletava, z opaznimi obdobji intenzivnega in upočasnjene reformiranja gospodarstva, a brez nazadovanj v smislu zmanjšanja vrednosti baznega indeksa. Podobno bi lahko opisali tudi obliko krivulje za Madžarsko, a z eno pomembno razliko: v zadnjem opazovanem letu se vrednost indeksa tranzicije glede na predhodno vrednost zmanjša. Češka in njeni sosedi Poljska in Slovaška ter Latvija so, sodeč po njihovih grafih, doživele v procesu prehoda mnogo več pretresov. Z vidika ekonomskega proučevanja je v tem smislu verjetno najbolj zanimiva Češka, ki se po nazadovanju iz leta 1998 na 1999 še vedno ni vrnila na to raven.

Povzetek

Kot države s strategijo šok terapije lahko, v primerjavi z ostalimi državami skupine, ponovno označimo prav zadnje štiri opisane: Češko, Latvijo, Poljsko in Slovaško. Litva potrdi status gradualista. Madžarsko in Estonijo najbolj pravično opišemo z besedno zvezo »bolj gradualist kot predstavnik big bang-a«. Tudi Slovenijo lahko le z nekaj zadržki uvrstimo med gradualiste. Navkljub sicer dokaj enakomerno rastočemu naklonu krivulje sta moteča predvsem skoka iz leta 1992 na 1993 in iz leta 1998 na 1999.

Grafikon časovnih indeksov z osnovo v letu po uvedbi stabilizacijskega programa nam osvetli nekaj novih pogledov na uspešnost opazovanih osmih držav. Glede proučevanja tipa tranzicijske strategije posamezne države lahko zaključimo, da je potrdil naše ugotovitve, do katerih smo prišli na podlagi grafikona krivulj povprečnih letnih indeksov tranzicije, le delno.

2.4.3 Indeks dinamike tranzicije države v primerjavi s povprečno dinamiko skupine

Slabost indeksov s stalno osnovo je, da prikažejo spremembe proučevanega pojava v vsaki točki glede na izhodišče, t.j. izbrano osnovo. Neposredno primerjavo intenzivnosti izvajanja reform med državami v skupini pa bomo prikazali z naslednjim grafikonom. Tokrat bomo tranzicijski proces spremljali od leta uvedbe stabilizacijskega programa v posamezni državi dalje (glej Tab. 4, na str. 21). Podatki o prvem letu tranzicijskega procesa so namreč z vidika informacijske vrednosti preveč dragoceni, da jih ne bi upoštevali. Težava se zopet pojavi pri Poljski, saj podatki za leto 1990, ko je Poljska že izvajala program stabilizacije gospodarstva, niso na voljo. Poljske ne želimo izločiti iz nadaljnje analize, zato bomo njen graf (brez dela krivulje, za katerega nimamo podatkov) vseeno prikazali v grafikonu.

Najprej je potrebno izračunati povprečno dinamiko tranzicije celotne skupine. V tabeli po stolpcih razvrstimo vrednosti povprečnih indeksov tranzicije po državah, začenši z indeksom za leto, ko je dotična država uvedla stabilizacijski program (glej Tab. 4, na str. 21: Češka – leta 1991, Estonija – leta 1992 itd.). Vrstice v tabeli predstavljajo posamezna leta tranzicijskega procesa - prva vrstica prvo leto, druga vrstica drugo leto itd. Iz danih povprečnih indeksov tranzicije vsake posamezne države po vrsticah izračunamo novo aritmetično sredino, to je povprečni indeks tranzicije celotne skupine za določeno leto tranzicijskega procesa.

Zaradi večje preglednosti in lažje interpretacije izračunamo relativne indekse s premično osnovo. Osnova je vsakoletna vrednost povprečnega indeksa tranzicije celotne skupine izbranih držav (glej zadnji stolpec Tab. 5). Povprečni indeks tranzicije posamezne države v določenem letu procesa prehoda torej primerjamo z aritmetično sredino povprečnih indeksov tranzicije celotne skupine v istem letu. Na ta način dobimo tabelo indeksov po državah in po letih tranzicije, ki kažejo dinamiko tranzicije posamezne države glede na povprečno dinamiko celotne skupine (glej Tab. 6, na str. 25).

Tabela 5: Vrednosti povprečnih tranzicijskih indeksov po letih tranzicije za izbranih osem držav in celotno skupino

ZAPOREDNO LETO TRANZICIJE	Češka	Estonija	Latvija	Litva	Madžarska	Poljska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE SKUPINE
1	2,1	1,8	2,0	1,6	2,3	n.p.	2,1	1,9	2,0
2	2,6	2,5	2,1	2,3	2,5	2,4	2,6	2,0	2,4
3	3,0	2,9	2,7	2,6	2,8	2,5	2,7	2,6	2,7
4	3,2	3,0	2,7	2,7	3,1	2,9	2,9	2,8	2,9
5	3,2	3,1	2,9	2,9	3,3	3,0	3,0	2,9	3,0
6	3,3	3,4	3,0	3,0	3,4	3,2	3,1	3,0	3,2
7	3,5	3,3	2,9	3,1	3,7	3,3	3,1	3,1	3,2
8	3,5	3,4	3,1	3,1	3,7	3,5	3,0	3,1	3,3
9	3,3	3,5	3,2	3,2	3,7	3,5	3,3	3,4	3,4
10	3,4	3,5	3,2	3,3	3,8	3,4	3,2	3,4	3,4
11	3,4	/	/	/	3,7	3,6	3,3	3,4	3,5
12	/	/	/	/	/	3,5	/	/	3,5

Oznaka n.p. v Tabeli 5 pomeni: ni podatka.

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Kriterij

Pričakujemo lahko, da bo tako izračunani indeks pri državah z gradualistično strategijo vsaj v prvem letu izgubljal vrednost. Gradualistični pristop namreč zagotavlja postopnost in enakomernost pri napredku v tranzicijskem procesu. Po uvodnem padcu bi bil pri grafu gradualistov lahko opazen trend rasti vrednosti opazovanega indeksa. Pri državah s strategijo šok terapije bi morala biti slika zrcalna gradualistični: uveden porast vrednosti indeksa dinamike tranzicije big bang države glede na povprečno dinamiko tranzicije celotne skupine (v nadaljevanju preprosto indeks dinamike ali opazovani indeks), ki mu sledi trend upadanja vrednosti indeksa. Države z ortodoksnim programom v začetku tranzicijskega procesa zelo hitro izvajajo reforme na vseh področjih, torej z večjo dinamiko kot gradualisti. Po začetnem intenzivnem obdobju pa se ta dinamika izenači ali celo zmanjša v primerjavi z dinamiko gradualističnih programov.

Analiza

Najvišjo začetno vrednost opazovanega indeksa je imela Madžarska, edina država v skupini, katere krivulja je padala tako v prvem kot drugem letu tranzicijskega procesa. Vrednost indeksa vseeno nikoli ni padla na ali pod 100 indeksnih točk, vedno je bila torej nadpovprečna. Tudi v

letu 2001 je bila Madžarska zaradi najvišje vrednosti indeksa v najboljšem položaju glede na ostale opazovane države.

Tabela 6: Indeks dinamike tranzicije države v primerjavi s povprečno dinamiko skupine

ZAPOREDNO LETO TRANZICIJE	Češka	Estonija	Latvija	Litva	Madžarska	Poljska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE SKUPINE
1	108	89	102	81	115	n.p.	108	96	100
2	110	106	89	98	105	100	109	84	100
3	109	105	98	94	103	92	101	97	100
4	110	103	92	94	106	99	101	96	100
5	105	101	96	94	110	99	99	95	100
6	104	106	95	96	107	101	97	94	100
7	107	103	90	95	113	101	95	97	100
8	105	104	94	94	112	106	91	94	100
9	98	103	95	96	110	104	96	99	100
10	99	104	95	98	110	101	93	99	100
11	98	/	/	/	107	103	95	97	100
12	/	/	/	/	/	100	/	/	100

Oznaka n.p. v Tabeli 6 pomeni: ni podatka.

Vir: Lastni izračuni.

Češka in Slovaška sta po vrednosti indeksov dinamike na začetku opazovanega obdobja, takrat še kot ena država, zasedli drugo mesto v skupini. V prvem prikazanem letu gospodarske transformacije, to je v primeru Češke (in Slovaške) v letu 1991, je vrednost opazovanega indeksa za Češko porasla, potem pa je intenzivnost izvajanja reform v primerjavi z ostalimi državami skupine padla, posledično pa je padla tudi krivulja opazovanega indeksa. Padajoči trend češke krivulje se je nadaljeval do konca obdobja. Zadnja tri leta (1999, 2000, 2001) se je po vrednosti indeks Češke uvrščal tik pod povprečje celotne skupine. Večjo razliko med prvo in zadnjo vrednostjo opazovanega indeksa ima med srednjeevropskimi državami le še češka vzhodna sosedja Slovaška in ta znaša 13 indeksnih točk.

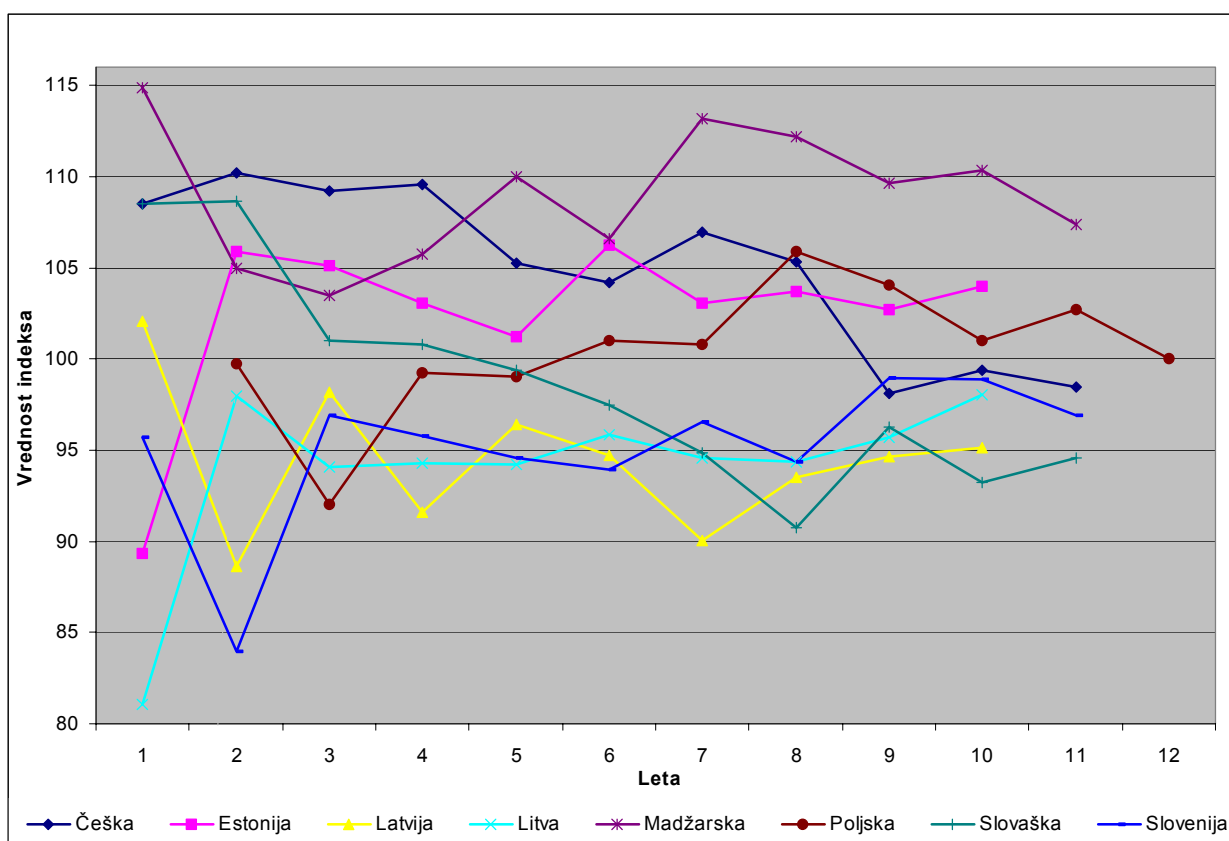
Pri Poljski zaradi manjkajočih podatkov prvega leta tranzicije ni mogoče interpretirati. V drugem opazovanem obdobju je zabeležila padec vrednosti svojega povprečnega letnega EBRD indeksa glede na povprečje celotne skupine. Že naslednje leto (iz leta 1992 na leto 1993) se je padec obrnil v rast. V četrtem opazovanem letu se je krivulja Poljske dvignila v zgornje področje grafikona, kjer je tudi ostala. Zadnja vrednost poljskega indeksa dinamike tranzicije v primerjavi z dinamiko skupine znaša 100 indeksnih točk. Poljska ima namreč izmed opazovanih držav najdaljšo časovno vrsto, zato je vrednost njenega indeksa dinamike v 12. letu tranzicijskega procesa edina in tako enaka povprečni (glej Tab. 6).

Začetna vrednost opazovanega indeksa za Slovenijo je bila 96 točk. Že v prvem letu tranzicije je doživela Slovenija med proučevanimi gospodarstvi drugi največji zdrs - vrednost njenega indeksa dinamike se je spustila na 84 točk. Ta informacija nam pove, da je Slovenija v tem obdobju v primerjavi z ostalimi sedmimi državami manj intenzivno oz. bolj postopno reformirala

svoje gospodarstvo. Velikemu uvodnemu padcu je sledila še večja rast v drugem tranzicijskem letu. Do leta 1998 je vrednost indeksa nihala okoli 95 indeksnih točk, potem pa se je še bolj približala povprečju skupine. V zadnjem opazovanem letu je ponovno zabeležila zdrs.

Povprečni EBRD indeks Litve v primerjavi z aritmetično sredino povprečnih EBRD indeksov vseh osmih držav skupine je v prvem letu procesa prehoda zelo porasel (za 17 točk). Primerljivo povečanje vrednosti opazovanega indeksa je zabeležila samo še Estonija s 15 točkami. Krivulji obeh držav se razlikujeta v tem, da je strmo naraščanje grafa v prvem letu tranzicije Estonijo izstrelilo v skupino držav z nadpovprečnim indeksom dinamike, Litva pa je ostala med državami, ki v primerjavi z ostalimi gospodarstvi v skupini izvajajo reforme bolj postopno. Krivulja Litve je nihala okoli 95 indeksnih točk z minimalnimi odkloni, v zadnjih opazovanih obdobjih pa je začela rasti proti povprečju skupine.

Slika 3: Indeks dinamike tranzicije države v primerjavi s povprečno dinamiko skupine

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Povzetek

Ugotovimo lahko, da bi glede na naši začetni predpostavki države razporedili v skupini izvajalcev gradualističnega pristopa in šok terapije malce drugače kot na podlagi predhodnih dveh grafikonov. Slovenija še vedno sodi med gradualiste. Po padcu njenega povprečnega indeksa tranzicije v prvem letu prehoda v primerjavi s povprečjem celotne skupine njen graf spet raste. Dejstvo, da je njen graf ves čas v spodnjem, podpovprečnem delu grafikona, kaže, da ves čas malo zaostaja za skupino, a zaostanek zmanjšuje. Češka in Slovaška sta nedvoumna primera big bang-a, saj po uvodni (četudi majhni) rasti opazovanih indeksov vrednosti njihovih indeksov

dinamike padata. Estonijo bi, glede na strmo rast grafa na začetku in kasnejše padanje vrednosti indeksa do petega tranzicijskega leta (leto 1996), uvrstili v skupino skupaj s Češko in Slovaško. Po drugi strani pa se padanje krivulje po letu 1998 umiri in oblika same krivulje nakazuje trend vzporeden s povprečjem skupine, to je s krivuljo $y = 100$. Latvija ni ravno tipični gradualist, četudi njen graf v grobem odgovarja našemu začetnemu opisu gradualista. Moteča so predvsem nihanja s precej izrazitimi odkloni. Litva, z izjemo prvega leta opazovanega obdobja, ustreza učbenišskemu primeru gradualista. Giblje se malo pod povprečjem, torej rahlo za skupino, vendar zaostanek zmanjšuje in se približuje povprečju. Končni del grafa Litve se dokaj strmo dviga in napoveduje optimistično prihodnost ob pogoju, da se bo ta trend nadaljeval. Graf Madžarske je ravno zrcalna slika estonskega. Vseeno sta malce presenetljivi dve dejstvi. Ves čas se giblje v zgornjem predelu grafikona. Drugo presenečenje pa je oblika krivulje od petega opazovanega leta dalje, ki je bolj podobna obliki grafov držav z ortodoksnim programom. Madžarske zato ne bomo razvrstili med gradualiste, med države velikega poka pa je tudi ne moremo umestiti. Poljsko je težko opredeliti zaradi manjkajočega podatka na začetku, pa tudi zaradi same oblike krivulje. Vseeno je za gradualistično državo nikakor ne bi mogli označiti.

2.4.4 Dinamika izvajanja tranzicijskih reform v celotnem obdobju tranzicije

Drugačen vidik dinamike tranzicijskega procesa bomo predstavili v grafikonu kumulativne opravljenega napredka v izvajanju tranzicijskih reform v celotnem tranzicijskem obdobju. Posebnost tega grafikona bo, da se bodo krivulje vseh držav začele in tudi končale v skupni točki. Začetek bo postavljen v izhodišče koordinatnega sistema, končna točka pa bo točka (1,1). Grafe bomo torej normirali. Glavni namen je izničiti pomen dolžine časovne vrste indeksa tranzicije po državah. Na abscisi bomo celotno obdobje tranzicije prikazali relativno, t.j. v odstotkih namesto v letih, ker proces tranzicije za različne opazovane države traja različno dolgo. Ordinata bo merila delež napredka, ki ga je posamezna opazovana država dosegla v določenem obdobju oz. v določenem deležu procesa transformacije. Tako oblikovan grafikon bo v grobem pokazal, kolikšen delež celotnega napredka v izvajanju tranzicijskih reform je opravila določena država v določenem obdobju svojega procesa prehoda.

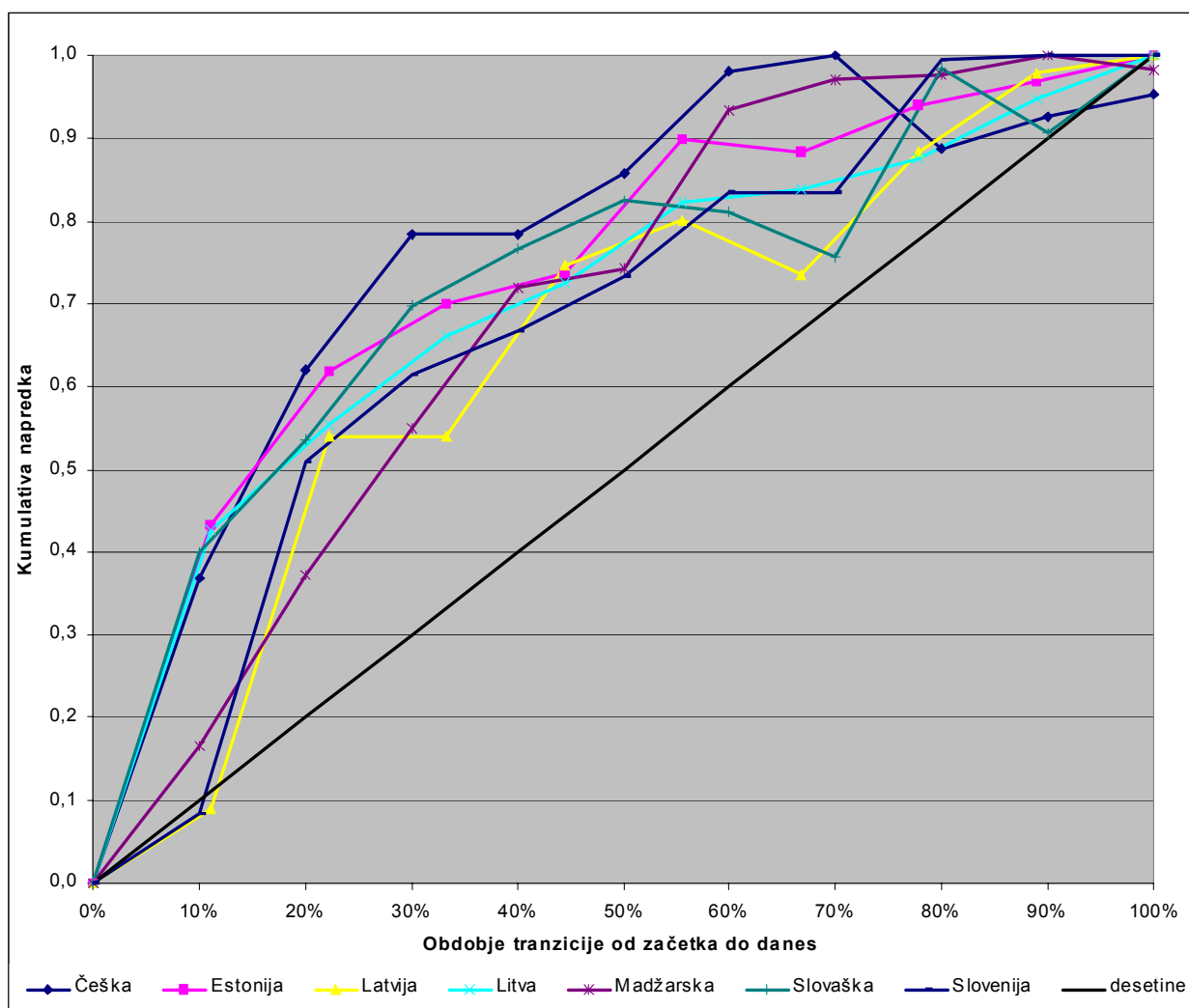
Že večkrat smo poudarili pomen prvega leta tranzicijskega procesa, zato bomo v grafikonu dinamike napredka opazovane skupine prikazali celoten proces gospodarske tranzicije od leta uvedbe stabilizacijskega programa do danes. Poljsko bomo tako primorani izločiti iz tega dela analize.

Izhajamo zopet iz tabele povprečnih letnih EBRD indeksov tranzicijskih reform po državah (glej Tab. 3, na str. 17). V postopku računanja kumulativne prehojene poti najprej izračunamo razliko med vrednostjo povprečnega letnega EBRD indeksa določene države v določenem letu in najmanjšo vrednostjo tega indeksa v celotni časovni vrsti te države, nato pa jo delimo z razliko med največjo in najmanjšo vrednostjo povprečnega letnega EBRD indeksa iste države. V obravnavani skupini je najmanjši vedno prvi indeks v časovni vrsti, največji pa ni nujno vedno zadnji.

Kriterij

Za pomoč pri določanju tipa tranzicijske strategije posamezne države v grafikonu označimo še diagonalo prvega kvadranta koordinatnega sistema ($y = x$), ki ponazarja idealno gradualistično pot – v desetini celotnega tranzicijskega obdobja naredi država desetino celotnega napredka, v četrtini četrtino itn. Država, ki bi idealno izpeljala strategijo velikega poka, bi v koordinatnem sistemu začrtala pot, ki bi se strmo dvignila ob osi y v najkrajšem možnem času, torej ob minimalnem napredku vzdolž osi x. Od tako dosežene točke bi morala država do konca tranzicije opraviti le še majhno pot vzdolž osi y (do vrednosti $y = 1$), zato bi bil preostali del krivulje zelo položen.

Slika 4: Kumulativa napredka v procesu tranzicije

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Analiza podatkov

Že po prvi desetini tranzicijskega obdobja sta se izkristalizirali dve podskupini držav znotraj opazovane skupine. Madžarska je v tem času napredovala za okoli 15 odstotnih točk, še bolj počasi pa sta začeli Slovenija in Latvija, ki sta prehodili manj kot desetino svoje tranzicijske poti. Drugo skupino so sestavljale Češka, Estonija, Litva in Slovaška, ki so imele v isti časovni točki za seboj že nekako štiri desetine vsega dela, opravljenega v celotnem procesu tranzicije.

Madžarska je nadaljevala z načrtano hitrostjo vse do leta 1995, kar je v njenem primeru 40% celotnega obdobja prehoda. Takrat je imela za seboj približno 70% vsega napredka, opravljenega v celotnem obdobju prehoda. Slovenija in Latvija sta, za razliko od Madžarske, krepko pospešili proces izvajanja reform in na petini opazovanega obdobja sta njuna indeksa tranzicije znašala že približno polovico svoje največje dosežene vrednosti. S tem skokom sta zbrisali ostro ločnico med prej omenjenima podskupinama držav, ki sta se oblikovali v prvi desetini obdobja. Vseeno sta po preteku 40% celotnega obdobja Slovenija in Latvija po opravljenem kumulativnem napredku za nekaj odstotnih točk zaostajali za Madžarsko, saj je njenemu obdobju pospešenega izvajanja reform sledila umiritev.

Iz grafikona je razvidno, da so vse krivulje stisnjene v istem delu koordinatnega sistema nad diagonalo kvadranta. Nobena, razen morda Češke, tudi ne izstopa. Češka je načrtala pot, ki je izmed vseh ostalih krivulj v grafikonu najbližje prej opisani idealni krivulji strategije šok terapije.

Kot primera gradualističnega pristopa bi lahko označili Slovenijo in Litvo. Pri slovenskem grafu sliko malo kvari velik napredek, opravljen v obdobju med letoma 1992 in 1993 (to je čas med desetimi in dvajsetimi odstotki tranzicijskega obdobja), ko se je vrednost indeksa povečala za skoraj 40 odstotnih točk končne vrednosti in je leta 1993 tako dosegala 50% celotne vrednosti. Odtod naprej se je krivulja gibala skoraj vzporedno z idealno gradualistično potjo, ponazorjeno z diagonalo kvadranta. Tudi graf Litve se je dovršen del tranzicijskega procesa gibal vzporedno s to diagonalo, predvsem v drugi polovici tranzicijskega obdobja. V prvi polovici je v nasprotju z gradualističnim pristopom predvsem zaradi intenzivnosti izvajanja reform takoj na začetku tranzicije.

Zanimivo je, da nobeno od opazovanih gospodarstev do konca prve polovice obdobja prehoda ni doživelo večjih nazadovanj. V drugem delu obdobja pa je tako zastojev kot nazadovanj v prehojeni poti veliko. Ob spremljanju padanja in naraščanja krivulj kumulativne napredka so ugotovitve enake kot pri vseh prejšnjih grafikonih. Države lahko ponovno razdelimo v dve skupini. Veliki padci zaznamujejo krivulje Češke, Slovaške in Latvije. Slovenija ni imela takih izkušenj, graf Madžarske pa dobi v zadnjem obdobju zanemarljivo majhen negativen naklon. Negativen naklon je opazen tudi pri Estoniji (iz leta 1997 na 1998), vseeno pa ni tako izrazit kot pri krivuljah držav prve skupine.

Indeks tranzicije treh držav (Slovenije, Madžarske in Češke) je dosegel svojo najvišjo vrednost še pred koncem tranzicijskega obdobja. Samo pri Sloveniji vrednost indeksa do konca obdobja ni padla. Pri Madžarski je bil opazen manjši padec, zanemarljiv v primerjavi s Češko.

Povzetek

Povzemimo nekaj glavnih dejstev. Kot krivulje z značilnostmi gradualizma bi lahko opisali slovensko, madžarsko in litvansko. Slovenija in Madžarska sta začeli z reformami postopno. Madžarska je tako tudi nadaljevala. Slovenski graf kumulativne prehojene poti je v večjem delu tranzicijskega obdobja vzporeden z idealno gradualistično potjo, t.j. s premico $y = x$. To velja tudi za Litvo, ki pa se na začetku prehoda ni obnašala kot gradualist (velik skok na začetku).

Prav začetni skok in širok lok grafa Estonije sta glavna razloga, zakaj je ne moremo uvrstiti med gradualiste, čeprav je pot njene krivulje mnogo bolj enakomerna in brez velikih nihanj, ki so opazna pri Češki, Slovaški in predvsem Latviji.

Češka in Slovaška sta nas prepričali o pripadnosti nasprotnemu taboru z obliko svojih krivulj. Predvsem češka poteka v loku. Tudi hitro izvajanje reform na začetku obdobja je značilno za programe šok terapije, prav tako nihanje krivulj, ki je lastno obema državam predvsem v drugi polovici tranzicije. Prav velika nihanja so v skupino big bang držav uvrstila tudi Latvijo, ki pa je ne moremo označiti za tipično predstavnico, saj se v proces tranzicije poda zelo previdno.

2.5 Ugotovitve

Tranzicijsko pot skupine osmih izbranih gospodarstev (Češke, Estonije, Latvije, Litve, Madžarske, Slovaške in Slovenije) smo proučili z več plati, ki smo jih predstavili v štirih slikah. Na podlagi zaključkov, ki smo jih oblikovali ob interpretaciji vsakega grafikona, smo oblikovali zbirno tabelo (glej Tab. 7).

Tabela 7: Razporeditev držav glede na njihovo tranzicijsko strategijo po štirih različnih kriterijih

DRŽAVA	KRITERIJ				KONČNA RAZVRSTITEV
	1.	2.	3.	4.	
Češka	B	B	B	B	B
Estonija	(G)	(G)	?	(B)	(G)
Latvija	B	B	(G)	(B)	(B)
Litva	G	G	(G)	G	G
Madžarska	G	(G)	?	G	G
Poljska	B	B	(B)	/	B
Slovaška	B	B	B	B	B
Slovenija	G	(G)	G	G	G

Legenda:

- B – big bang
- G – gradualizem
- (B) – bolj big bang kot gradualizem
- (G) – bolj gradualizem kot big bang
- ? – po tem kriteriju ne moremo razvrstiti države
- / – država ne sodeluje v analizi

Vir: Slike 1-4.

Taka razvrstitev obravnavanih držav med predstavnice bodisi gradualističnega ali ortodoksne pristopa k procesu transformacije potrjuje začetno hipotezo v primeru vseh osmih držav razen Estonije. Po navedbah Jazbeca (1999, str. 3) je Estonija država s programom šok terapije, medtem ko je na podlagi naše analize, sicer z zadržki, uvrščena v skupino gradualistov. Večinoma smo jo označevali z izjavo »bolj gradualist kot ne« in na koncu je ta odločitev tudi obveljala. Estonija tako na podlagi navedenega ne izvaja čiste gradualistične strategije, vendar vsebuje njen pristop nekaj več primesi gradualizma kot big bang-a. Potrebno pa je opozoriti, da

celotna analiza sloni na informacijski vrednosti sintetičnih indeksov tranzicijskih reform, ki jih preračunava EBRD. Zaključki bi zagotovo bili bolj popolni, v kolikor bi bili številčni podatki dopolnjeni z opisnimi.

Tabela 8: Razporeditev držav glede na njihovo tranzicijsko strategijo

ŠOK TERAPIJA	GRADUALIZEM
Češka	Litva
Poljska	Madžarska
Slovaška	Slovenija
Latvija	Estonija

Vir: Slike 1-4.

3 Uspešnost tranzicije v povezavi z izbrano strategijo tranzicije

3.1 Namen analize

Ob maratonskih prepričevanjih o (večji) primernosti bodisi hitrega ali pa postopnega izvajanja reform prehoda iz socializma v kapitalizem kaj radi pozabimo, da je sama strategija tranzicije, torej zdravljenje gospodarstva s šokom ali gradualizem, le sredstvo za doseganje cilja in ne cilj. Kot opozarja Stiglitz, tudi sama vzpostavitev tržnega gospodarstva ni končna postaja tranzicijskega procesa. Glavni cilj je namreč izboljšanje življenjskega standarda in postavitev temeljev za vzdržen, uravnotežen in demokratičen razvoj (Stiglitz, 1999, str. 3). V tem poglavju bomo zato preverili, ali kateri izmed obeh režimov tranzicije pripomore k doseganju bistveno večje gospodarske uspešnosti kot drugi. Povedano drugače; ali je z vidika gospodarske uspešnosti pomembno, katero strategijo tranzicije država izbere?

3.2 Kazalci uspešnosti

Makroekonomsko uspešnost gospodarstva ocenjujemo z mnogimi merili. *Stopnja rasti realnega bruto domačega proizvoda* (v nadaljevanju BDP); to je stopnja, po kateri se povečuje BDP. BDP je vrednost vseh končnih dobrin in storitev, ki so proizvedene v gospodarstvu v določenem časovnem obdobju, navadno v enem letu. Odraža tok v nekem časovnem obdobju, stopnja rasti pa nam pove, kako se ta tok spreminja v času. *Stopnja inflacije* nam daje informacijo o spremembi ravni cen v določenem časovnem razdobju. Odstotek delovne sile, ki ne more najti zaposlitve in je brez zaposlitve, je *stopnja brezposelnosti*. Preverjamo tudi razmerje med javnimi prihodi in izdatki, ki nam ga razkriva *javnofinančni saldo*. *Plačilna bilanca*, kot sistematični zapis vseh ekonomskih transakcij ali tokov imetij med rezidenti in nerezidenti v določenem časovnem obdobju, kaže zunanje ravnovesje gospodarstva. Življenjski standard je v pozitivni odvisnosti od razvitosti gospodarstva, ki jo običajno merimo z *bruto domačim proizvodom na prebivalca* (Senjur, 2001, str. 33, 125, 214, 237).

Obstajajo še drugi kazalci razvitosti, ki jih doslej v tranzicijsko obarvanih razpravah ni bilo mogoče zaslediti pogosto. Roland izpostavi dva. *Dohodkovna neenakost* se je v vseh državah v prehodu povečala, pri čemer pa so države bivše Sovjetske zveze utrpele relativno večje

povečanje dohodkovne neenakosti kot države Srednje in Vzhodne Evrope. V zadnjem desetletju se je v večini postsocialističnih držav skrajšala tudi *pričakovana življenjska doba*. Naj kot zanimivost omenimo, da se je v državah Srednje Evrope po podatkih Svetovne banke ta kazalnik v času tranzicije celo izboljšal (Roland, 2000, str. 21).

Ob vseh predstavljenih možnostih preverjanja uspešnosti transformacijskih pristopov se bomo v nadaljevanju osredotočili na najpogosteje uporabljan analitični kazalec, to je stopnja rasti realnega BDP-ja. Razlogov za izbiro je več. Morda najbolj preprost a obenem najpomembnejši, je ta, da so podatki o stopnji realne rasti BDP-ja na voljo za celotno obdobje procesa transformacije. To hkrati pomeni, da dolžina časovne vrste omogoča verodostojne sklepe. Nadalje je te podatke mogoče preveriti pri različnih virih, kar zagotavlja določeno raven kakovosti.

3.3 Napovedi stroke in njihova (ne)uresničitev

Pričakovanja o spremembah v stanju gospodarstva po začetku izvajanja tranzicijskih ukrepov so bila med akademiki pred začetkom transformacije deljena. Predvsem ekonomisti iz vrst mednarodnih organizacij so bili v svojih napovedih optimistični in so napovedovali krivuljo gospodarske rasti v obliki črke J. Po začetnem padcu BDP-ja naj bi prišlo do visoke gospodarske rasti. Pesimisti pa so nasprotno svarili pred *rastjo v obliki črke L* (Wyplosz, 1999, str. 3). Tako eni kot drugi so torej pričakovali nekakšno tranzicijsko recesijo. Ugotovimo lahko celo, da so se uresničile napovedi tako prvih kot drugih, saj danes v praksi najdemo države s krivuljami rasti obeh oblik.

Uradne statistike so zabeležile v prvih dveh do treh letih po začetku tranzicije *recesijo velikega obsega*, po mnenju nekaterih celo primerljivo z obdobjem velike depresije v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Vseeno so razsežnosti te recesije močno variirale med državami. V mnogo bolj ekstremni obliki se je pojavila v državah naslednicah Sovjetske zveze kot v Srednji Evropi. Kumulativa zmanjšanja proizvoda je tako znašala na Češkem, Poljskem in Madžarskem okoli 20%, medtem ko so se v Rusiji soočali s 45-odstotnim kumulativnim upadom, baltske države s približno 50-odstotnim upadom, v Ukrajini pa se je ta odstotek povzpел celo na 60 (EBRD transition report, 1997, str. 52). Pomembnejša razlika med tranzicijskimi gospodarstvi pa je ta, da so se nekatera uspela iz gospodarske krize rešiti in obrniti negativni trend rasti BDP-ja v pozitivnega, druga (najpogosteje omenjan primer je bila do nedavnega Rusija) pa se dobro desetletje po začetku krize še vedno nahajajo v na videz brezizhodnem položaju.

Med srednje, vzhodnoevropskimi in baltskimi državami prepoznamo tri kategorije gospodarstev. V državah, katerih krivulja indeksa stopenj gospodarske rasti oblikuje *črko J*, je po upadu gospodarske aktivnosti, ki je države pestila le kratek čas, prišlo do obstojne rasti, ki je dvignila raven proizvoda nad tisto iz leta 1989 (Poljska, Slovenija). Krivulja v obliki *črke U* je značilna za države, ki jih je prizadel gospodarski upad bolj kot gospodarstva prejšnje skupine, vendar pa je tudi njim uspelo proti koncu prvega tranzicijskega desetletja okrevanje in povrnitev na raven BDP-ja iz začetka procesa prehoda (Češka, Madžarska, Slovaška). V zadnji skupini (krivulja v obliki *črke L*) so države, ki so po znatnem znižanju BDP-ja v prvih letih transformacijskega

procesa le delno okrevale. Danes obseg njihovega proizvoda še ne presega obsega iz leta 1989 (baltske države) (Cernat, 2002, str. 18).

Preden se lotimo empirične analize skupine izbranih držav, naj opozorimo, da je potrebno zelo previdno obravnavati statistične podatke o uspešnosti nekdanjih socialističnih držav. Stroka se bolj ali manj strinja, da je BDP obravnavanih držav po začetku transformacije podcenjen v primerjavi z ravnjo BDP-ja pred začetkom tranzicije. Osnovni razlog leži v dramatičnem znižanju cen outputa in izjemnem povečanju obsega sive ekonomije (Fisher et al, 1996, str. 48 - 49; Wyplosz, 1999, str.3). Težavo predstavlja tudi nenatančnost merjenja nekaterih področij, kot na primer rastočega storitvenega sektorja, kar rezultira v manj kakovostnih statističnih podatkih. Nikakor pa te nepravilnosti tudi niso tolikšne, da bi izničile obstoj gospodarske krize, ki se ji ni uspela ogniti nobena izmed srednje in vzhodnoevropskih ter baltskih tranzicijskih dežel na začetku tranzicijskega procesa.

3.4 Hipoteze

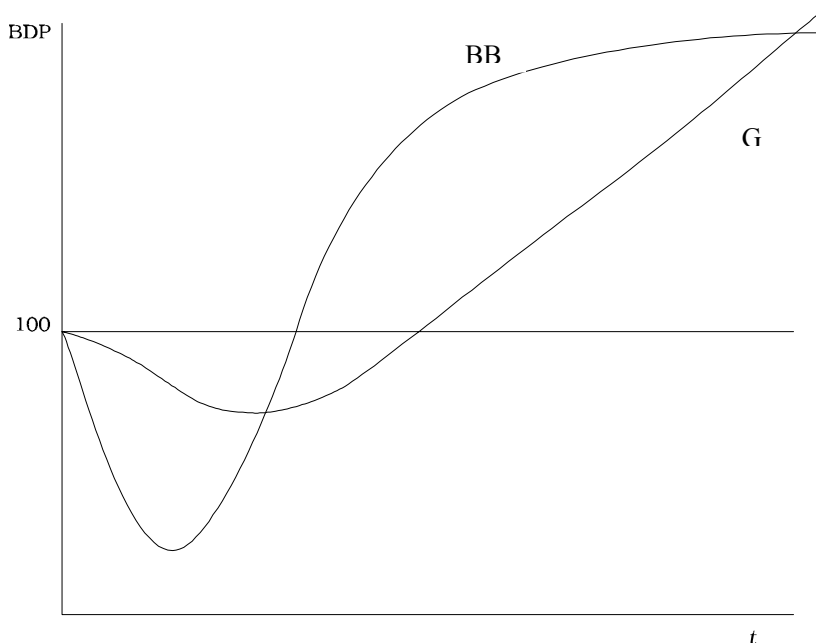
In kakšna so naša pričakovanja? Zagovorniki obeh pristopov so si edini, da naj bi bil začetni upad gospodarske rasti neizogibno dejstvo. Vendar pa *pristaši velikega poka* verjamejo, da sicer precejšnjemu zmanjšanju gospodarske aktivnosti sledi hitra oživitev, zaradi česar so stroški tranzicije nižji kot pri alternativnem, to je gradualističnem pristopu. Slednji naj bi beležil manjše zmanjšanje gospodarske rasti, vendar pa je zaradi počasnega vzpostavljanja novega, kapitalističnega sistema tudi okrevanje gospodarstva počasnejše. V ekstremnem primeru bi lahko bili stroški postopne strategije celo neskončni, ker prepad med realno in željeno gospodarsko ravnjo ne bo nikoli presežen.

Gradualistično videnje je seveda drugačno. Z njihovega vidika takojšnje uničenje starega socialističnega sistema in hiter prehod v kapitalizem rezultira v prevelikem in predvsem nepotrebnem zmanjšanju BDP-ja. Vprašljivo se jim zdi tudi oživljanje gospodarstva v okolju, kjer nove institucionalne ureditve še niso vzpostavljene, ker potrebujejo več časa. Brez institucionalne podlage bo po mnenju zagovornikov postopne tranzicije gospodarstvo namesto razcveta doživelo krizo (Hoen, 1998, str. 7).

Hipotezo lahko predstavimo grafično (glej Sliko 5, na str. 34): krivulja G označuje pot gradualističnih gospodarstev, pot BB pa je značilna za države z ortodoksnim pristopom k tranziciji. Slika 5 ponazarja, kako bi se morale razlike v dinamiki izvajanja reform odraziti tudi v različni uspešnosti procesa transformacije po državah. Po hipotezi naj bi bila tranzicijska recesija v skupini držav, ki so se odločile za zdravljenje gospodarstva s šokom, globlja, vendar časovno gledano krajša v primerjavi s skupino gradualističnih držav. Kljub primerjalno višjim stopnjam rasti, ki naj bi jih zagotavljal pristop velikega poka, pa naj bi v skladu z institucionalno teorijo v dolgoročnem obdobju zaradi radikalnosti preoblikovanja formalnih institucij, ki jih terja ortodokсни pristop, prišlo do neskladja med formalnimi in neformalnimi institucijami, torej normami in vrednotami družbenega obnašanja, ki se v tako kratkem času niso spremenile in prilagodile novim formalnim institucijam. Ta nasprotja lahko upočasnijo rast, lahko pa se tudi

zgodí, da povzročijo poraz zagovornikov hitre tranzicije na naslednjih volitvah. Tak politični preobrat rezultira v še izrazitejši upočasnitvi rasti.

Slika 5: Hipoteza o poti razvoja gospodarstva glede na izbrani tip tranzicije

Vir: Šušteršič, 1999, str. 115.

V gospodarstvih, ki so se prehoda v kapitalizem lotila postopno, so nasprotja med »nespreobrnjenimi« starimi institucijami in novimi formalnimi institucijami manjša, kar ublaži začetno krizo. Zaradi zadržanosti reform in večje vloge interesnih skupin je rast v državah z gradualističnim režimom tranzicije počasnejša, vendar dolgoročno obstojnejša. Ljudje imajo zaradi postopnih ukrepov več časa za prilagoditev novo nastajajočim razmeram, kar zmanjša verjetnost političnega preobrata v primerjavi s skupino držav z ortodoksno programom transformacije. Skupina gradualističnih držav naj bi po nekajletnem obdobju zaostajanja dohitela in prehitela skupino držav velikega poka v gospodarski rasti (Šušteršič, 1999, str. 151, 232).

3.5 Empirična analiza uspešnosti tranzicijskih gospodarstev

3.5.1 Analiza gospodarske uspešnosti z izhodiščem v začetku politične tranzicije

V tokratni analizi bomo namesto vseh osmih držav, ki smo jih proučevali v predhodnem poglavju, opazovali le tistih šest držav z jasno izoblikovano ortodoksno ali gradualistično strategijo tranzicije. Izpustili bomo Estonijo in Latvijo, pri katerih nam analiza izbranega režima tranzicije ni dala jasnih izidov in smo ju v posamezno skupino uvrstili le pogojno. Na ta način bomo pri proučevanju gospodarske uspešnosti v povezavi s posameznim tranzicijskim pristopom izločili možnost napake zaradi morebitne napačne opredelitve Estonije za pogojnega gradualista ali Latvije za izvajalca pristopa zdravljenja s šokom.

Za skupino preostalih šestih držav (Češka, Litva, Madžarska, Poljska, Slovaška, Slovenija) smo zbrali stopnje rasti realnega bruto domačega proizvoda za obdobje od leta izvedbe prvih demokratičnih volitev do leta 2002 (za leto 2002 je upoštevana napoved gospodarske rasti) in jih tabelirali, kot je prikazano v tabeli 9. Kot izhodišče smo izbrali leto prvih demokratičnih volitev, ker le-te oznanjajo začetek politične tranzicije, ki se je v opazovanih državah zgodila pred gospodarsko. V petih od skupno šestih gospodarstev je to leto 1990, le na Poljskem so bile volitve izvedene že leto poprej, torej leta 1989.

Tabela 9: Stopnje rasti realnega BDP-ja po državah (prvo leto je leto prvih demokratičnih volitev, t.j. začetek politične tranzicije)

ZAPOREDNO LETO TRANZICIJE	Češka	Litva	Madžarska	Poljska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE SKUPINE
1	-1,2	-5,0	-3,5	0,2	-2,5	-4,7	-2,8
2	-11,6	-5,7	-11,9	-11,6	-14,6	-8,9	-10,7
3	-0,5	-21,3	-3,1	-7,0	-6,5	-5,5	-7,3
4	0,1	-16,2	-0,6	2,6	-3,7	2,8	-2,5
5	2,2	-9,8	2,9	3,8	4,9	5,3	1,6
6	5,9	3,3	1,5	5,2	6,7	4,1	4,5
7	4,3	4,7	1,3	7,0	6,2	3,5	4,5
8	-0,8	7,3	4,6	6,0	6,2	4,6	4,7
9	-1,0	5,1	4,9	6,8	4,1	3,8	4,0
10	0,5	-3,9	4,2	4,8	1,9	5,2	2,1
11	3,3	3,8	5,2	4,1	2,2	4,6	3,9
12	3,3	5,9	3,8	4,0	3,3	3,0	3,9
13	2,5	5,2	4,0	1,0	3,5	2,7	3,2
14	/	/	/	1,0	/	/	1,0

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Letne stopnje rasti realnega BDP-ja smo preračunali v indekse realnega BDP-ja s stalno osnovo v letu začetka politične tranzicije, kot je razvidno iz Tabele 10. Bazno leto indeksa je, v nasprotju z analizo v prejšnjem poglavju, leto prvih demokratičnih volitev in ne leto uvedbe stabilizacijskih programov. Zakaj? Indeksi tranzicijskih reform, ki jih računa EBRD in smo jih uporabili za razvrščanje držav med tranzicije z radikalnim in tiste z gradualističnim programom, imajo krajšo časovno vrsto – šele od leta 1991 dalje. To nas je prisililo prilagoditi analizo razpoložljivim podatkom in zato smo kot osnovo izbrali drugi, kasnejši mejnik – uvedbo stabilizacijskih programov, t.j. začetek gospodarske tranzicije. Pri stopnjah rasti realnega BDP-ja je časovna vrsta daljša in smo lahko za osnovo izbrali leto prvih demokratičnih volitev in s tem povezan začetek politične tranzicije. Na ta način smo pridobili informacije o dogajanju v prvih letih transformacijskega procesa in povečali verodostojnost analize. Preračunani podatki so bili podlaga za grafični prikaz krivulj indeksov rasti realnega BDP-ja (glej Sliko 6, na str. 37 in Sliko 7, na str. 37). Zaradi večje preglednosti in sistematičnosti analize smo ločeno prikazali gospodarstva, ki so izbrala pristop zdravljenja s šokom in gospodarstva z gradualističnim režimom transformacije. Že ob prvem preletu tako tabel kot tudi obeh grafikonov pa postane očitno, da razlike med različnima pristopoma tranzicije v praksi niso tako jasno izražene kot v teoriji.

Tabela 10: Vrednosti indeksa rasti realnega BDP-ja po državah (bazno leto je leto prvih demokratičnih volitev, t.j. začetek politične tranzicije)

ZAPOREDNO LETO TRANZICIJE	Češka	Litva	Madžarska	Poljska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE SKUPINE
1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2	88,4	94,3	88,1	88,4	85,4	91,1	89,3
3	88,0	74,2	85,4	82,2	79,8	86,1	82,6
4	88,0	62,2	84,9	84,3	76,9	88,5	80,8
5	90,0	56,1	87,3	87,6	80,7	93,2	82,5
6	95,3	57,9	88,6	92,1	86,1	97,0	86,2
7	99,4	60,7	89,8	98,6	91,4	100,4	90,0
8	98,6	65,1	93,9	104,5	97,1	105,0	94,0
9	97,6	68,4	98,5	111,6	101,0	109,0	97,7
10	98,1	65,8	102,6	116,9	103,0	114,7	100,2
11	101,3	68,3	108,0	121,7	105,2	120,0	104,1
12	104,7	72,3	112,1	126,6	108,7	123,6	108,0
13	107,3	76,04	116,6	127,9	112,5	126,9	111,2
14	/	/	/	129,1	/	/	129,1

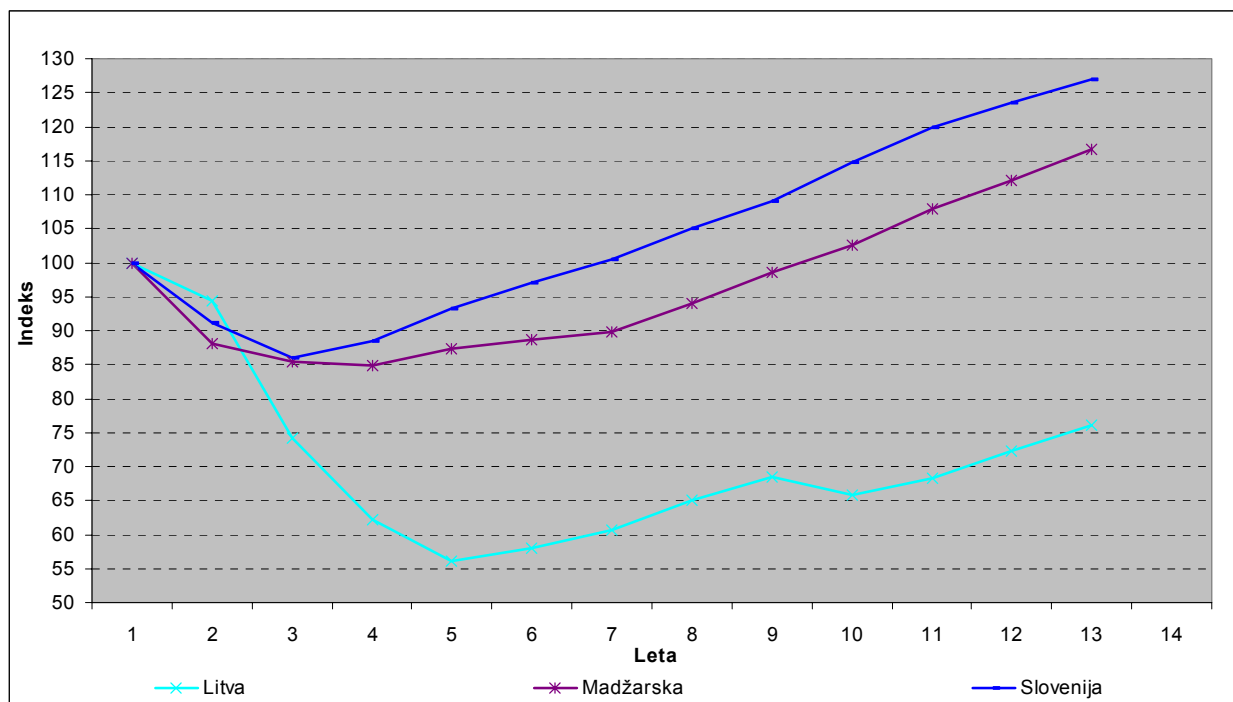
Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Analiza slike držav z gradualistično strategijo

V grafikonu skupine gradualistov zagotovo izstopa Litva, katere graf je oblikovan kot črka L, ki se počasi preoblikuje v ponesrečen U. Iz slike je razvidno, da je dno transformacijske recesije dosegla v petem letu po začetku tranzicije (leta 1994) pri približno 56 indeksnih točkah. Po tem ji je uspelo obrniti trend negativne rasti, vendar v primerjavi s Slovenijo in Madžarsko rast BDP-ja ni bila tako prepričljiva tudi zaradi upada rasti iz leta 1998 na 1999.

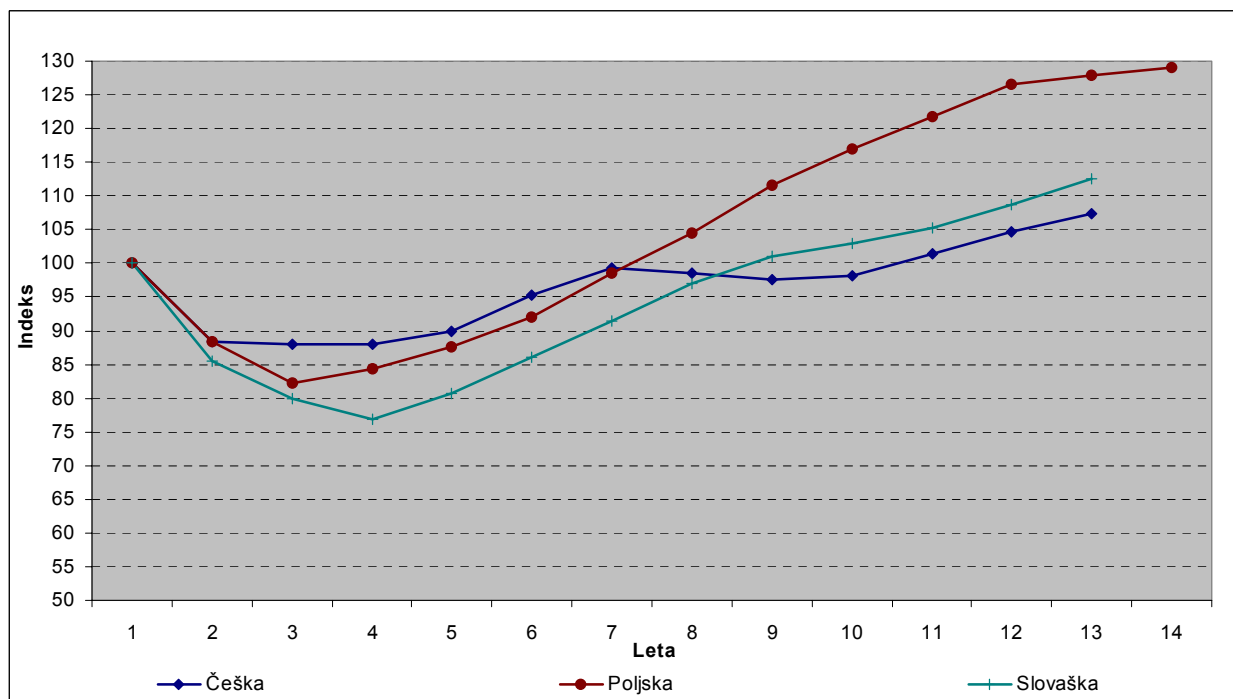
Krivulji indeksa rasti realnega BDP-ja Slovenije in Madžarske sta si v primerjavi z litvansko precej podobni. Slovenski graf doseže najnižjo točko že tretje opazovano leto, to je leta 1992. Od takrat dalje je Slovenija beležila močno in predvsem stalno rast brez odklonov, kar kaže njena oblika krivulje opazovanega obdobja, ki je od leta 1992 skoraj ravna črta. Madžarski realni BDP je dosegel dno leto dni kasneje kot slovenski, torej leta 1993. Potem je sledila rast, ki pa, vsaj na začetku, ni bila tako premočrtna kot slovenska. Vse opisane značilnosti Slovenije in Madžarske potrди tudi pregled Tabele 10. Globina padca je bila pri obeh državah skoraj enaka, saj je najnižja vrednost, ki jo je dosegel slovenski indeks 86,1 točk, medtem ko je madžarska najnižja vrednost manjša le za 1,2 indeksni točki. Bistvena razlika med državama je drugje – namreč v času, ki sta ga državi potrebovali za ponovno doseganje ravni razvitosti iz leta 1990, to je prvega opazovanega leta. Slovenija je preseгла izhodiščno vrednost indeksa realnega BDP-ja že v sedmem opazovanem letu (leta 1996). Madžarsko gospodarstvo je do popolnega okrevanja potrebovalo še dodatni dobri dve leti in lahko bi dejali, da so bili po desetih letih procesa prehoda spet na začetku poti, namreč na izhodiščni ravni BDP-ja.

Slika 6: Indeksi rasti realnega BDP-ja za skupino držav z gradualističnim pristopom tranzicije (bazno leto je leto prvih demokratičnih volitev)

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Slika 7: Indeksi rasti realnega BDP-ja za skupino držav s pristopom velikega poka (bazno leto je leto prvih demokratičnih volitev)

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Iz vsega napisanega bi lahko povzeli, da sta Slovenija in Madžarska primera uspešnega gradualizma z ozirom na Litvo, ki ji ta pristop ni pomagal do tako uspešnega prehoda. To je razvidno tudi iz zbirne tabele (glej Tab. 11, na str. 39) ob koncu prvega dela naše empirične analize, kjer lahko razberemo, da se je indeks rasti realnega BDP-ja v Litvi skoraj razpolovil, ko je bila na dnu krize. Vrednost slovenskega in madžarskega indeksa je utrpela približno 15-odstotno znižanje. Slovenija je izmed treh držav od leta 1992, od časa, ko je dosegla najnižjo raven gospodarske razvitosti, do konca opazovanega obdobja, najbolj povečala vrednost svojega indeksa (za 40 indeksnih točk). Drugo mesto v tej razvrstitvi zaseda Madžarska, ki je vrednost indeksa od najmanj uspešnega leta do danes izboljšala za okoli 30 točk, Litva pa za manj kot 20 točk. Najuspešnejša država v skupini gradualističnih držav je Slovenija, ne gre pa tudi dvomiti o največji poraženki – Litvi, katere indeks realnega BDP-ja je ob koncu opazovanega obdobja dosegal približno tri četrtine vrednosti njenega indeksa pred začetkom tranzicije.

Analiza slike držav s strategijo velikega poka

V grafikonu držav, ki so kot način prehoda iz socializma v kapitalizem izbrale hitre reforme, je Češka zanimiva iz dveh razlogov. Med predstavnicami velikega poka jo prizadene najmanjši padec vrednosti indeksa, poleg tega doseže najnižjo raven v svoji transformacijski krizi prva (skupaj s Poljsko) v tretjem letu procesa tranzicije, kar je leta 1992 (oz. leta 1991 pri Poljski, ki je tranzicijski proces začela eno leto pred ostalimi opazovanimi državami). Po tem opisu bi sodili, da je najboljša predstavnica svoje skupine, a temu ni tako. Obotavljanje na dnu traja skoraj dve leti in daje slutiti nihanja v nadaljevanju. Ta nihanja so Češko pripeljala do še enega velikega zastoja z dnem v letu 1998. Izhodiščna raven BDP-ja je bila presežena šele leta 2000 in od takrat so opazni znaki odločne rasti.

Uspešnejši državi te skupine sta Poljska in Slovaška, katerih grafa bi, vsaj na srednjem odseku, lahko označili kot vzporedna. Res je sicer, da je Slovaška dosegla najnižjo točko v gospodarskem razvoju leta 1993, leto dni za Češko, in drži tudi, da je v tej točki vrednost slovaškega indeksa rasti realnega BDP-ja za nekaj več kot 11 indeksnih točk nižja od najnižje češke, vendar je leta 1993 Slovaška obrnila trend rasti v pozitivno smer. Ta se je po letu 1998, ko je Slovaška dosegla raven razvitosti izpred tranzicijskih časov, rahlo upočasnila, vendar na svoji poti ne kaže nobenih odklonov.

Poljsko bi lahko glede na graf na Sliki 7 razglasili za bleščeč primer države velikega poka. Zagotovo je najuspešnejša predstavnica te strategije med opazovanimi državami. Kot smo že omenili, je dno krize dosegla v tretjem letu tranzicije (v letu 1991), malce več kot štiri leta kasneje, leta 1995, je presegla izhodiščno vrednost svojega indeksa. Njen graf se je vse od leta 1991 strmo dvigal brez kakršnihkoli nihanj, le v obdobju med 2001 in 2002 se je rast upočasnila. Trinajst let po prvih demokratičnih volitvah naj bi vrednost indeksa rasti realnega BDP-ja dosegala 129 indeksnih točk.

Povzetek

Po zaključeni analizi značilnosti držav znotraj skupin, ki jim pripadajo glede na izbrani tip tranzicijske strategije, je čas, da se osredotočimo še na razlike oziroma podobnosti med skupinama, kar je osnovni cilj te analize. V ta namen smo pripravili tabelarični povzetek

rezultatov proučevanja (glej Tab. 11). Rezultati našega proučevanja skupine šestih evropskih držav so nas privedli do naslednjih ugotovitev. V povprečju so države ob postopni tranziciji dosegle najnižjo vrednost indeksa rasti realnega BDP-ja nekako osem mesecev in pol kasneje kot gospodarstva, ki so se lotila procesa prehoda s hitrimi reformami. Slednja so transformacijsko krizo dosegla v tretjem letu od prvih demokratičnih volitev. To potrjuje hipotezo postavljeno pred analizo, da naj bi gradualistični pristop dno krize dočakal kasneje kot gospodarstva z ortodoksnim programom. Ni se potrdila predpostavka, da je tranzicijska recesija globlja pri skupini držav velikega poka, saj je povprečna najnižja vrednost indeksa predstavnic velikega poka (82,4 točke) višja od povprečne najnižje vrednosti indeksa gradualistov (75,7 točk) skoraj za 7 indeksnih točk. Dodatno nam to potrdi tudi podatek o povprečni neto kumulativi spremembe indeksa posameznega pristopa. Drugače je, če primerjamo rezultate najuspešnejših držav vsake skupine (Slovenija, Madžarska in Poljska, Slovaška): najnižja vrednost indeksa realnega BDP-ja z osnovo v letu začetka politične tranzicije Poljske (82,2 točki) in Slovaške (76,9 točk) je namreč nižja od minimalne vrednosti tega indeksa pri Sloveniji (86,1 točka) in/ali Madžarski (84,9 točk). Povprečni vrednosti indeksa realnega BDP-ja na koncu obdobja, torej povprečni maksimalni vrednosti, se med obema skupinama razlikujeta kar za slabih deset indeksnih točk v korist držav velikega poka. Ta ugotovitev zavrača hipotezo, da gradualisti dolgoročno dohitijo ali celo prehitijo države, ki so izbrale pristop velikega poka. Krivec je predvsem Litva, ki tako v primerjavi z obema preostalima gradualistoma (Slovenijo in Madžarsko), kot tudi z najslabšo predstavnicjo skupine big bang držav (Češko), dosega izjemno nizke vrednosti indeksa rasti realnega BDP-ja. Če bi primerjali zgolj uspešnejši državi vsakega pristopa, torej Slovenijo in Madžarsko na eni in Poljsko ter Slovaško na drugi strani, bi se izkazalo, da je povprečje najvišjih vrednosti pri obeh strategijah skoraj enako: 121,8 indeksnih točk za gradualiste in 120,8 točk za predstavnike big bang-a.

Tabela 11: Rezultati empirične analize uspešnosti tranzicije v odvisnosti od izbranega režima tranzicije (gradualizem, velik pok) – bazno leto je leto izvedbe prvih demokratičnih volitev

	Leto, v katerem doseže vrednost indeksa		Vrednost indeksa		Kumulativa zmanjšanja indeksa do min vrednosti	Kumulativa povečanja indeksa do max vrednosti	Največja + st. rasti	Največja - st. rasti
	min	max	min	max				
GRADUALISTIČNI PRISTOP								
Litva	5	zadnje	56,1	76,0	-43,9	19,9	7,3	-21,3
Madžarska	4	zadnje	84,9	116,6	-15,1	31,7	5,2	-11,9
Slovenija	3	zadnje	86,1	126,9	-13,9	40,8	5,3	-8,9
Povprečne vrednosti	4,0	zadnje	75,7	106,5	-24,3	30,8	5,9	-14,0
PRISTOP VELIKEGA POKA								
Češka	3	zadnje	88,0	107,3	-12,0	19,3	5,9	-11,6
Poljska	3	zadnje	82,2	129,1	-17,8	46,9	7,0	-11,6
Slovaška	4	zadnje	76,9	112,5	-23,1	35,6	6,7	-14,6
Povprečne vrednosti	3,3	zadnje	82,4	116,3	-17,6	34,0	6,5	-12,6

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Medtem ko vrednosti indeksa vodilnih držav dosegajo skoraj identične rezultate, pa je slabša država v skupini s postopnim prehodom primerjalno slabša od tretje uvrščene države v drugi

opazovani skupini. Litva (76,0 točk) ne presega niti ne dosega svoje izhodiščne gospodarske razvitosti. Med gospodarstvi z ortodoksnim programom reform ni nobena država v podobnem položaju. Češka, kot najslabša predstavnica, ima na koncu opazovanega obdobja indeks realnega BDP-ja v višini 107,3 indeksnih točk.

Ne potrdi se niti predpostavka, da so stopnje negativne rasti na začetku procesa prehoda večje pri državah z ortodoksnim programom. Tudi tu se izlušči enaka ugotovitev – brez ekstremno negativnih stopenj rasti Litve, bi povprečje držav velikega poka (12,6 točk) presegalo povprečje gradualističnih gospodarstev (10,4 točke) za nekaj več kot 2 točki.

Pri skoraj identičnem rezultatu povprečne največje pozitivne stopnje rasti realnega BDP-ja v obeh skupinah (5,9 točk za gradualiste in 6,5 točk za big bang države) hipoteze o primerjalno večjih stopnjah rasti pri skupini big bang držav sicer ne moremo gladko potrditi, zavrniti pa prav tako ne, saj je razlika premajhna za tovrstne zaključke.

3.5.2 Analiza gospodarske uspešnosti z izhodiščem v začetku gospodarske tranzicije

Iste hipoteze bomo preverili še enkrat. Ponovili bomo postopek, vendar bo bazno leto tokratne analize leto izvedbe stabilizacijskega programa, to je leto začetka gospodarske tranzicije. Kot je razvidno iz Tabele 4 (glej Tab. 4, na str. 21), se letnice začetka gospodarske tranzicije po opazovanih državah razlikujejo bolj kot leta izvedbe prvih demokratičnih volitev. Posledično lahko pričakujemo, da tudi izidi analize ne bodo enaki.

Tabela 12: Stopnje rasti realnega BDP-ja po državah (prvo leto je leto uvedbe stabilizacijskega programa, t.j. začetek gospodarske tranzicije)

ZAPOREDNO LETO TRANZICIJE	Češka	Litva	Madžarska	Pojjska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE SKUPINE
1	-11,6	-21,3	-11,9	-11,6	-14,6	-8,9	-13,3
2	-0,5	-16,2	-3,1	-7,0	-6,5	-5,5	-6,5
3	0,1	-9,8	-0,6	2,6	-3,7	2,8	-1,4
4	2,2	3,3	2,9	3,8	4,9	5,3	3,7
5	5,9	4,7	1,5	5,2	6,7	4,1	4,7
6	4,3	7,3	1,3	7,0	6,2	3,5	4,9
7	-0,8	5,1	4,6	6,0	6,2	4,6	4,3
8	-1,0	-3,9	4,9	6,8	4,1	3,8	2,5
9	0,5	3,8	4,2	4,8	1,9	5,2	3,4
10	3,3	5,9	5,2	4,1	2,2	4,6	4,2
11	3,3	5,2	3,8	4,0	3,3	3,0	3,8
12	2,5	/	4,0	1,0	3,5	2,7	2,7
13	/	/	/	1,0	/	/	1,0

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Zopet smo zbrali stopnje rasti realnega BDP-ja po državah začeni z letom, ko so države začele izvajati gospodarske reforme. Gre v bistvu za prilagoditev Tabele 9. Iz teh podatkov smo izračunali indekse rasti realnega BDP-ja s stalno osnovo v letu začetka gospodarske tranzicije, ki

je, kot smo že poudarili, različno po državah. Izračuni indeksov so podani v Tabeli 13, grafično pa predstavljeni s Slikama 8 in 9.

Tabela 13: Vrednosti indeksa rasti realnega BDP-ja po državah (bazno leto je leto uvedbe stabilizacijskega programa, t.j. začetek gospodarske tranzicije)

ZAPOREDNO LETO TRANZICIJE	Češka	Litva	Madžarska	Poljska	Slovaška	Slovenija	POVPREČJE SKUPINE
1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2	99,5	83,8	96,9	93,0	93,5	94,5	93,5
3	99,6	75,6	96,3	95,4	90,0	97,1	92,4
4	101,8	78,1	99,1	99,0	94,5	102,3	95,8
5	107,8	81,8	100,6	104,2	100,8	106,5	100,3
6	112,4	87,7	101,9	111,5	107,0	110,2	105,1
7	111,5	92,2	106,6	118,2	113,7	115,3	109,6
8	110,4	88,6	111,8	126,2	118,3	119,7	112,5
9	111,0	92,0	116,5	132,3	120,6	125,9	116,4
10	114,6	97,4	122,6	137,7	123,2	131,7	121,2
11	118,4	102,5	127,2	143,2	127,3	135,6	125,7
12	121,4	/	132,3	144,6	131,7	139,3	133,9
13	/	/	/	146,1	/	/	146,1

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

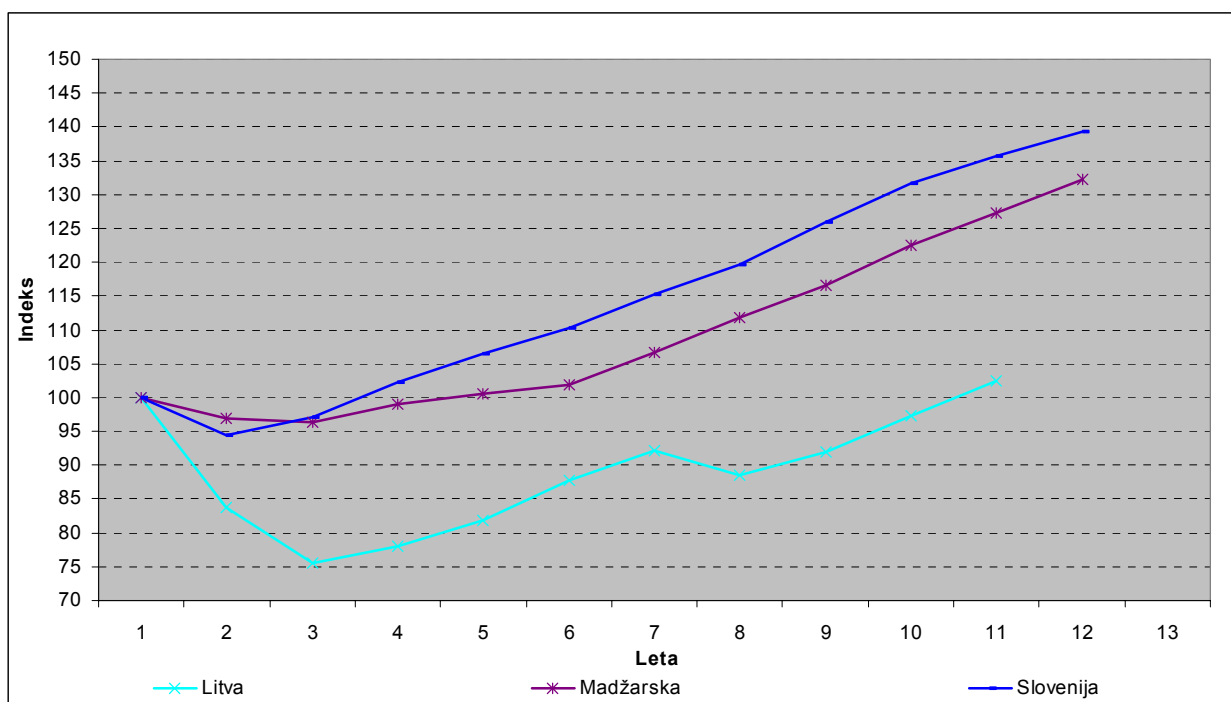
Tako na Slikah 8 in 9 kot v Tabeli 13 lahko takoj opazimo, da so vrednosti indeksa rasti realnega BDP-ja precej višje, kot so bile v prvem delu naše analize uspešnosti tranzicije. Državi z najnižjima minimalnima vrednostma indeksa v svojih skupinah sta ponovno Slovaška med gospodarstvi z ortodoksnim programom in Litva v skupini gradualistov. V točki najslabšega gospodarskega položaja dosejata njuna indeksa vrednosti 90,0 oz. 75,6 indeksovskih točk v primerjavi z 76,9 in 56,1 indeksovskimi točkami iz prvega dela analize. Rezultati postanejo bolj razumljivi, če se vrnemo k Tabeli 9, tabeli stopenj rasti realnega BDP-ja. Vidimo, da smo s prestativijo baznega leta v vseh državah preskočili leta, ko so gospodarstva trpela zaradi najvišjih negativnih stopenj rasti. Iz tega lahko sklepamo, da je bilo za gospodarsko uspešnost opazovanega nabora držav ključno obdobje predvsem med začetkom politične in gospodarske tranzicije.

Vseeno se velja ustaviti pri rezultatih drugega dela analize uspešnosti tranzicije v povezavi z izbranim režimom tranzicije.

Gradualisti

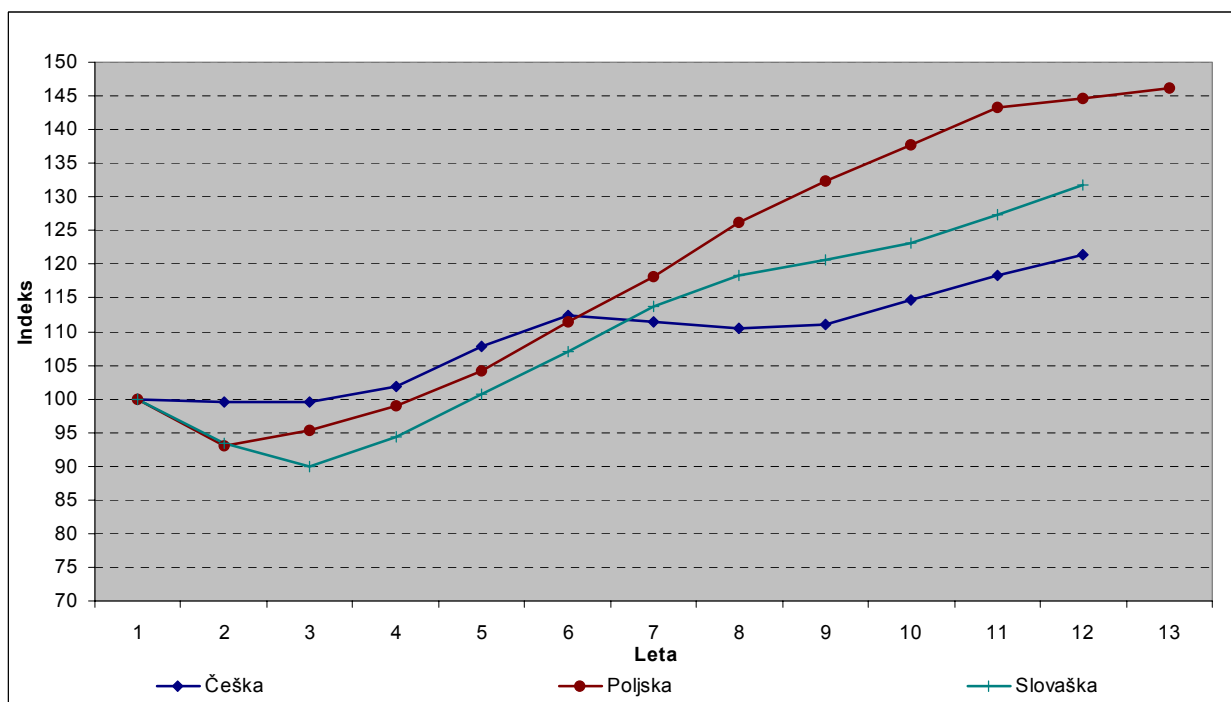
V skupini držav s postopnim reševanjem tranzicijskih izzivov je slika, ki jo kaže grafikon 8, zelo podobna tisti iz grafikona 6, ko je bila baza leto prvih demokratičnih volitev. Še vedno je v najslabšem položaju Litva. Zaradi izločitve najbolj negativnih stopenj rasti se je krivulji baltske države primerjalno bolj povečal naklon kot slovenski in madžarski krivulji in tako daje vtis večje uspešnosti, kot jo je izkazala v prvem delu analize. Poskusimo razložiti zakaj. Ozrmo se nazaj v Tabelo 9 na strani 35. Litva je v primerjavi z ostalimi proučevanimi državami beležila daljšo

Slika 8: Indeksi rasti realnega BDP-ja za skupino držav z gradualističnim pristopom tranzicije (bazno leto je leto uvedbe stabilizacijskega programa)

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Slika 9: Indeksi rasti realnega BDP-ja za skupino držav s pristopom velikega poka (bazno leto je leto uvedbe stabilizacijskega programa)

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

časovno vrsto zaporednih visokih negativnih stopenj rasti. Podobno velja tudi za Estonijo in Latvijo, ki sta sicer izločeni iz tokratne analize, vendar lahko sklepamo, da gre za posebnost baltskih držav. Estonija in Litva sta se od začetka prvih demokratičnih volitev dalje otepli s to težavo kar pet zaporednih let, Latvija se je s to nevšečnostjo soočila leto kasneje in jo rešila leto prej.

Ko smo torej izbrali za osnovo novo bazno leto, to je leto uvedbe stabilizacijskega programa, smo Litvi, če karikiramo, naredili dvojno uslugo. Lahko rečemo, da smo jo rešili treh večjih negativnih stopenj rasti in tako relativno izboljšali njen položaj. Drug podatek, ki ga ne gre prezreti, pa je ta, da je imela Litva v primerjavi z drugimi opazovanimi državami enoletni zamik pri uvedbi stabilizacijskega programa. Medtem ko je volitve, tako kot vse ostale države, izvedla leta 1990 (izjema je Poljska, ki jih je izvedla leta 1989), je z gospodarsko tranzicijo začela leta 1992, kar je leto dni kasneje kot ostale države (in dve leti kasneje kot Poljska). To je razlog, da se ob spremembi baznega leta Litva ni znebila le ene dodatne negativne stopnje rasti pred preračunavanjem teh stopenj v indekse kot ostale opazovane države, ampak kar dveh. Vse to je botrovalo k večjemu izboljšanju njenega indeksa realnega BDP-ja v primerjavi z izboljšanjem, ki so ga beležila srednjeevropska gospodarstva.

Države velikega poka

Pri pripadnicah skupine držav z ortodoksnim programom ni zaradi izločitve gospodarstev brez čiste strategije na začetku tega poglavja nobene predstavnice baltskih držav več. Slika 9 je tako z izjemo malce bolj strmega naklona vseh grafov skoraj identična Sliki 7.

Zbirna tabela (glej Tab. 14), ki povzema rezultate drugega dela analize, ne potrebuje dodatnega komentarja, saj so ugotovitve v vsebinskem smislu popolnoma identične tistim iz prvega dela analize uspešnosti tranzicije v povezavi z izbranim tranzicijskim režimom, ko smo kot osnovo izbrali leto začetka politične tranzicije.

Tabela 14: Rezultati empirične analize uspešnosti tranzicije v odvisnosti od izbranega režima tranzicije (gradualizem, velik pok) – bazno leto je leto uvedbe stabilizacijskega programa

	Leto, v katerem doseže vrednost indeksa		Vrednost indeksa		Kumulativa zmanjšanja indeksa do min vrednosti	Kumulativa povečanja indeksa do max vrednosti	Največja + st. rasti	Največja - st. rasti
	min	max	min	max				
GRADUALISTIČNI PRISTOP								
Litva	3	zadnje	75,6	102,5	-24,4	26,9	7,3	-16,2
Madžarska	3	zadnje	96,3	132,3	-3,7	36,0	5,2	-3,1
Slovenija	2	zadnje	94,5	139,3	-5,5	44,8	5,3	-5,5
Povprečne vrednosti	2,7	zadnje	88,8	124,7	-11,2	35,9	5,9	-8,3
PRISTOP VELIKEGA POKA								
Češka	2	zadnje	99,5	121,4	-0,5	21,9	5,9	-1,0
Poljska	2	zadnje	93,0	146,1	-7,0	53,1	7,0	-7,0
Slovaška	3	zadnje	90,0	131,7	-10,0	41,7	6,7	-6,5
Povprečne vrednosti	2,3	zadnje	94,2	133,1	-5,8	38,9	6,5	-4,8

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

3.6 Ugotovitve

Končna interpretacija rezultatov ni preprosta. Izkazalo se je torej, da analiza treh gradualističnih tranzicij in treh predstavnic ortodoksne strategije večinoma nasprotuje hipotezam različnih teoretičnih šol, predstavljenih na začetku tega poglavja.

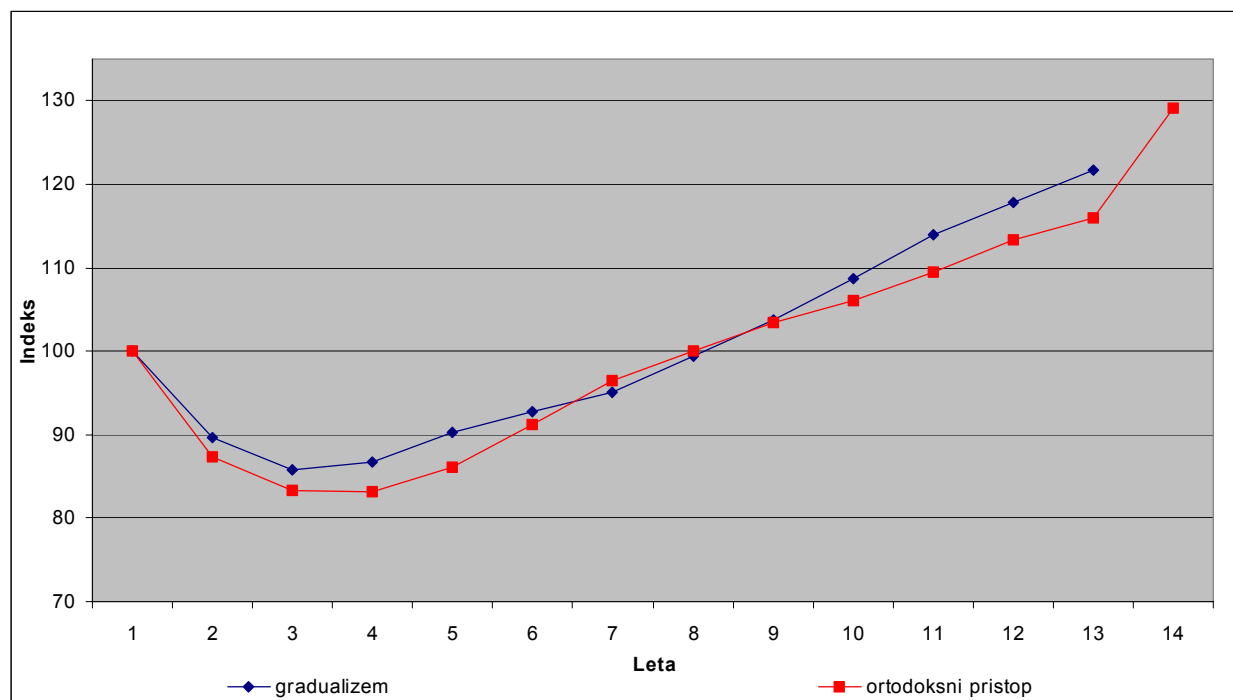
Na podlagi rezultatov obeh zbirnih tabel (glej Tab. 14, na str. 43 in Tab. 11, na str. 39) bi lahko trdili, da je gradualistična strategija glede na gospodarsko uspešnost obravnavanih držav primerjalno slabša od alternative. S tako izjavo bi vendarle preveč poenostavili izsledke analize. Ves čas je namreč izstopala ena sama država – Litva. Ob primerjavi zgolj Slovenije in Madžarske s skupino držav velikega poka so bili namreč rezultati obeh skupin skoraj identični. Iz tega lahko sklepamo različno:

- Ob upoštevanju vseh treh obravnavanih gradualistov lahko zaključimo, da je gradualistična tranzicija lahko uspešna (primera Slovenije in Madžarske), ni pa nujno (primer Litve).
- Ob upoštevanju zgolj srednjeevropskih držav z jasno izoblikovano strategijo bodisi gradualizma (Slovenija in Madžarska) bodisi velikega poka (Češka, Poljska, Slovaška) lahko zaradi podobnih rezultatov sklepamo, da ni tako pomembna sama izbira pristopa, kot je pomembna zavezanost doslednemu izvrševanju izbranega pristopa.
- Zaradi nakazanih podobnosti med baltskimi državami (na primer skupno leto prvih demokratičnih volitev, daljše obdobje med začetkom politične in gospodarske tranzicije, skupno leto začetka gospodarske tranzicije, podobno visoke negativne stopnje rasti realnega BDP-ja, geopolitični faktor itd.) lahko tudi domnevamo, da je manj uspešna tranzicija Litve posledica določenih specifičnosti Baltika in morda ne toliko gradualistične strategije.

Slika 10 potrjuje predvsem slednja dva od zgoraj navedenih sklepov. Prikazuje povprečne vrednosti indeksa stopenj rasti realnega BDP-ja vseh petih srednjeevropskih držav: Češke, Madžarske, Poljske, Slovaške in Slovenije. Potrjuje izjavo, da sta oba načina tranzicije skoraj enako uspešna, če sta izvedena dosledno. Ob natančnem pregledu obeh grafov lahko celo ugotovimo, da potrđita nekatere izmed na začetku poglavja postavljenih hipotez (primerjava Slike 5, na str. 34 in Slike 10, na str. 45). Države big bang-a utrpijo globlji začetni padec, vendar dno krize dosežejo nekako ob istem času kot gradualisti in ne pred njimi. Res pa je, da gradualisti na sredini poti malo zaostajajo za državami velikega poka, vendar jih kasneje dohitijo in tudi prehitijo. Zaradi izjemno majhnih razlik med obema grafoma te potrđitve hipotez niso zanesljive. Prav te majhne razlike pa potrđujejo že omenjen sklep, da sta tako gradualistična strategija kot pristop zdravljenja s šokom učinkovita načina izpeljave tranzicijskega procesa, v kolikor sta dosledno izpeljana.

Za verodostojnost zadnjega odstavka bi bilo koristno, če bi se izsledki analize opirali na večje število držav in ne le na dve gradualistični in tri predstavnice big bang-a. Vendar pa bi z vključitvijo dodatnih držav v analizo vključili tudi dodatne dileme. V skupino opazovanih tranzicij smo namreč zajeli gospodarstva, ki jih vežejo za našo analizo relevantne sorodnosti (glej začetek diplomskega dela). Dobljeni rezultati odražajo posebnosti te skupine in bi se najverjetneje popačili, če bi v analizo na primer vpeljali še azijske države. Bolj smiselno bi zato bilo, če bi zaključke podprli z opisnimi dejstvi o opazovanih državah.

Slika 10: Indeks stopenj rasti realnega BDP-ja srednjeevropskih držav z baznim letom v letu prvih demokratičnih volitev – primerjava povprečja skupine gradualističnih držav in držav velikega poka

Vir: EBRD transition report (več letnikov), lastni preračuni.

Sklep

Razpravi o tem, kateri izmed dveh ključnih pristopov k tranziciji, torej gradualizem ali t.i. big bang, je bolj primeren za reševanje transformacijskih problemov, danes različni avtorji pripisujejo različne pomene. Zdi se, da tema ni več tako aktualna kot je bila na začetku procesa prehoda, kar je do neke mere razumljivo, saj je večina nekdanjih socialističnih gospodarstev že izbrala svoj pristop in se danes sooča z drugačnimi izzivi.

Prav izbira pristopa je botrovala delitvi vseh tranzicijskih gospodarstev na dva tabora: gradualističnega in ortodoksnega. Izkazalo se je, da osem skorajšnjih polnopravnih članic Evropske unije danes še vedno sodi v skupino, v katero jih je stroka uvrstila na samem začetku procesa prehoda pred desetimi leti. Izjema je Estonija, za katero se na podlagi zgolj številčne analize s pomočjo EBRD indikatorjev tranzicijskih reform zdi, da ima v svoji strategiji morda nekaj več gradualističnih primesi kot primesi zdravljenja s šokom.

Uspešnost države ni pogojena z dinamiko izvajanja tranzicijskih reform. Desetletje izkušenj je pokazalo, da za večjo gospodarsko uspešnost najverjetneje ni ključna izbira »pravega« izmed ponujenih pristopov, temveč verodostojna odločitev za eno od obeh možnosti in njeno dosledno uveljavljanje.

Literatura

1. Ahrens Joachim: Toward a Post-Washington Consensus: The Importance of Governance Structures in Less Developed Countries and Economies in Transition. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, Ljubljana, 4(2000), str. 78-96.
2. Cernat Lucian: Institutions and Economic Growth: Which Model of Capitalism for Central and Eastern Europe? *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, Ljubljana, 6(2002), str. 18-34.
3. Dewatripont Mathias, Roland Gérard: Transition as a Process of Large-Scale Institutional Change. *Economics of Transition*, Oxford, 4(1996), 1, str. 1-30.
4. Eatwill John et al: Iz tranzicije v evropsko povezovanje. 1. izdaja. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1996. 269 str.
5. Fisher Stanley, Sahay Ratna, Vegh Carlos A.: Stabilization and Growth in Transition : The Early Experience. *Journal of Economic Perspectives*, Cambridge, 10(1996), 2, str. 45 – 66.
6. Hoen Herman W.: The Transformation of Economic Systems in Central Europe. Cheltenham : Edward Elgar, 1998. 193 str.
7. Ivanenko Vladimir: What »Whither Reform?« Suggests. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, Ljubljana, 4(2000), str. 97-103.
8. Jazbec Boštjan: Makroekonomska stabilizacija in tokovi kapitala v državah v prehodu. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1999. 15 str.
9. Kolodko Gregorz W.: Ten Years of Postsocialist Transition: Lessons for Policy reform. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, Ljubljana, 4(2000), str. 65–77.
10. Kumar Andrej, Bovha Simona, Aristovnik Aleksander: Mednarodna ekonomika – vaje. 4. izdaja. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2000. 130 str.
11. Lavigne Marie: The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS and London : 1995. 295 str.
12. Lavigne Marie: The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS and London : 1999. 328 str.
13. Naim Moises: Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion? . *Foreign Policy Magazine*. [URL:<http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/Naim.HTM>], 2.5.2003.
14. North Douglass C.: Inštitucije, inštitucionalne spremembe in gospodarska uspešnost. Prva izdaja. Ljubljana : Krtina, 1998. 156 str.
15. Portes Richard: Transformation Traps. *The Economic Journal*, Cambridge (MA), 104(September 1994), str. 1178 – 1189.
16. Roland Gérard: Transition and Economics. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2000. 400 str.
17. Roland Gérard: Ten Years After...Transition and Economics. *IMF Staff Papers*, 48(2001), Special Issue, str. 29-52.
18. Senjur Marjan: Makroekonomija majhnega odprtega gospodarstva. Tretja izdaja. Maribor : Založba MER, 2001. 423 str.

19. Stiglitz Joseph E.: Whither Reform? Ten Years of the Transition. Annual Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 28-30, 1999. 32 str.
20. Šušteršič Janez: Politično gospodarski cikli v socialističnih državah in tranzicija. Doktorska disertacija. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 1999. 291 str.
21. Wyplosz Charles: Ten Years of Transformation: Macroeconomic Lessons. Paper presented at the Annual Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 28-30, 1999. 56 str.

Viri

1. About the EBRD [URL: <http://www.ebrd.org/about/main.htm>], 18.12.2002.
2. EBRD transition report 1994. London : EBRD, 1994. 191 str.
3. EBRD transition report 1995. Investment and enterprise development. London : EBRD, 1995. 223 str.
4. EBRD transition report 1996. Infrastructure and savings. London : EBRD, 1996. 210 str.
5. EBRD transition report 1997. Enterprise performance and growth. London : EBRD, 1997. 244 str.
6. EBRD transition report 1998. Financial sector in transition. London : EBRD, 1998. 234 str.
7. EBRD transition report 1999. Ten years of transition. London : EBRD, 1999. 288 str.
8. EBRD transition report 2000. Employment, skills and transition. London : EBRD, 2000. 232 str.
9. EBRD transition report 2001. Energy in transition. London : EBRD, 2001. 216 str.
10. EBRD transition report 2002. Agriculture and rural transition. London : EBRD, 2002. 227 str.
11. Stiglitz Joseph: predavanje na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, 16. 12. 2001.

Priloga

Sistem uvrščanja tranzicijskih indikatorjev

Privatizacija velikih podjetij

- 1 Malo zasebnega lastništva.
- 2 Obsežen program privatizacije skoraj nared za izvedbo; nekaj prodaj zaključenih.
- 3 Več kot 25% sredstev velikih podjetij v zasebni lasti ali v procesu privatizacije (proces privatizacije je dosegel stopnjo učinkovite oddaje lastninskih pravic s strani države), vendar še brez ustrezne rešitve glede upravljanja podjetij.
- 4 Več kot 50% državnih podjetij in kmetij v zasebnem lastništvu in znaten napredek na področju upravljanja teh podjetij.
- 4+ Standardi in uspešnost, značilni za napredna industrijska gospodarstva; več kot 75% sredstev podjetij je v zasebni lasti, učinkovito upravljanje podjetij.

Privatizacija malih podjetij

- 1 Malo napredka.
- 2 Znatni deleži podjetij so privatizirani.
- 3 Obsežen program privatizacije skoraj nared za izvršitev.
- 4 Dokončana privatizacija malih podjetij, učinkovito trgovanje z lastninskimi pravicami.
- 4+ Standardi in uspešnost naprednega industrijskega gospodarstva; ni državnega lastništva malih podjetij; učinkovito trgovanje z zemljiško posestjo.

Upravljanje in prestrukturiranje podjetij

- 1 Mehke proračunske omejitve (ohlapna politika kreditiranja in subvencioniranja slabi finančno disciplino podjetij); malo drugih reform za izboljšanje upravljanja podjetij.
- 2 Zmerno restriktivna politika kreditiranja in subvencioniranja, slabo uveljavljanje stečajne zakonodaje, malo ukrepov za povečanje konkurence in izboljšanje upravljanja podjetij.
- 3 Pomembni in vztrajni ukrepi za uveljavitev trdih proračunskih omejitev in za spodbujanje učinkovitega upravljanja podjetij (to je privatizacija v kombinaciji z restriktivno politiko kreditiranja in subvencioniranja in/ali uveljavljanjem stečajne zakonodaje).
- 4 Občuten napredek na področju upravljanja podjetij, na primer izpričan obstoj živahnega trga za nadzor nad podjetji; znatne podjetniške naložbe.
- 4+ Doseganje standardov in uspešnosti, značilnih za napredna industrijska gospodarstva: učinkovit nadzor podjetij preko domačih finančnih institucij in trgov, pospeševanje tržno motiviranega prestrukturiranja.

Liberalizacija cen

- 1 Večina cen uradno nadzorovana s strani države.
- 2 Nazor cen pri nekaterih pomembnih skupinah proizvodov; znaten obseg državnih nakupov po netržnih cenah.
- 3 Znatno napredek pri liberalizaciji cen; državni nakupi po netržnih cenah v veliki meri odpravljani.
- 4 Celovita liberalizacija cen; cena storitev javnih gospodarskih služb odraža ekonomsko ceno.
- 4+ Doseganje standardov in uspešnosti, značilnih za napredna industrijska gospodarstva: celovita liberalizacija cen; uveljavljena regulacija cen javnih gospodarskih služb, ki spodbuja njihovo učinkovitost.

Trgovina in sistem deviznega tečaja

- 1 Široko razširjen nadzor uvoza in/ali izvoza ali zelo omejen zakonit dostop do tuje valute.
- 2 Delna liberalizacija nadzora uvoza in/ali izvoza; načeloma skoraj popolna konvertibilnost tekočega računa vendar ob sistemu deviznega tečaja, ki ni popolnoma transparenten (lahko z več tečaji).
- 3 Ukinitve skoraj vseh količinskih in administrativnih uvozno-izvoznih omejitev; skoraj popolna konvertibilnost tekočega računa.
- 4 Odstranitev vseh količinskih in administrativnih uvozno-izvoznih omejitev (z izjemo kmetijskih) in vseh pomembnih izvoznih carin; neposredna vpletenost ministrstev in državnih trgovskih podjetij v uvoz in izvoz je nepomembna; ni večjih neenakosti pri carinskih dajatvah za »neemetijske« dobrine in storitve; polna konvertibilnost tekočega računa.
- 4+ Doseganje standardov in uspešnosti, značilnih za napredna industrijska gospodarstva: odstranitev večine carinskih ovir, članstvo v WTO.

Politika konkurence

- 1 Ni zakonodaje in institucij za zagotavljanje konkurence.
- 2 Vzpostavljena zakonodaja in institucija za izvajanje politike konkurence delno zmanjšanje ovir pri vstopanju na trge oz. postopki za nadzor delovanja dominantnih podjetij.
- 3 Nekateri postopki za zmanjševanje zlorabe tržne moči dominantnih podjetij in za pospeševanje konkurenčnega okolja, vključno z razdelitvijo dominantnih konglomeratov; občutno zmanjševanje omejitev vstopa na trge.
- 4 Pomembni postopki za zmanjšanje zlorabe tržne moči dominantnih podjetij in za pospeševanje konkurenčnega okolja.
- 4+ Doseganje standardov in uspešnosti značilnih za napredna industrijska gospodarstva: učinkovito uvajanje politike konkurence; neomejen vstop na večino trgov.

Bančna reforma in liberalizacija obrestnih mer

- 1 Razen vzpostavitve dvotirnega bančnega sistema, doseženega malo napredka.
- 2 Pomembna liberalizacija obrestnih mer in alokacije kreditov; omejena uporaba usmerjenih kreditov in najvišje dovoljene obrestne mere.
- 3 Znatno napredek pri vzpostavljanju solventnosti bank in podlage za smotrni nadzor in reguliranje; popolna liberalizacija obrestnih mer z majhnim obsegom prednostnega dostopa do cenejšega refinanciranja; znatno kreditiranje zasebnih podjetij in znatna prisotnost zasebnih bank.
- 4 Pomembno približevanje bančnih zakonov in regulativ BIS standardom; dobro delujoča konkurenca na področju bančništva in učinkovit, smotrni nadzor; znatno kreditiranje zasebnih podjetij; znatno finančno poglobljanje.
- 4+ Doseganje standardov in uspešnosti značilnih za napredna industrijska gospodarstva: popolno poenotenje bančnih zakonov in regulative z BIS standardi; zagotovljena ponudba celotnega skupka konkurenčnih bančnih storitev.

Infrastruktura

Ocena (rating) za posamezno državo je povprečje ocen procesa reform s področij telekomunikacij, električne energije, vodovoda in odpadnih voda, cest in železnic. Država dosega standarde tržnega gospodarstva v naslednjih primerih:

Telekomunikacije

Dosežena vpeljava učinkovite regulacije (vključno z delovanjem neodvisnega regulatorja) ter skladne zakonodajne in institucionalne podlage za določanje cen, pravila medomrežnega povezovanja, licence, plačila za koncesije in alokacijo frekvenčnega območja. Obstaja varuh potrošnikov.

Energetika

Poslovanje navpično ločeno na pridobivanje, prenos in distribucijo energije. Obstaja neodvisni regulator z vsemi pristojnostmi določanja učinkovitih, na podlagi stroškov izračunanih cen. Velika vpletenost zasebnega sektorja. Razvite so institucije, ki omogočajo dostop do omrežja in polno konkurenco na področju pridobivanja energije.

Železnica

Izglasovan zakon o železnici, ki omogoča ločitev infrastrukture od storitev in/ali tovornega od potniškega prometa in/ali zasebnega železniškega prometa. Zasebni sektor sodeluje pri pomožnih storitvah in vzdrževanju železnice. Ustanovljen regulator železnic. Vpeljano plačevanje za uporabo infrastrukture. Pripravljen načrt popolnega prenosa premoženja vključno z infrastrukturo in voznim parkom.

Ceste

Uvedena popolnoma decentralizirana cestna uprava s pristojnostjo odločanja alokacije resursov in upravljanja cestnega omrežja na različnih vladnih ravneh. Ukrepi komercialnega vzdrževanja cest se izvajajo prek odprte konkurence med zasebnimi gradbenimi podjetji. Izglasovana zakonodaja omogoča določanje cestnin na podlagi stroškov uporabe cest in povezanih dejavnikov, kot na primer preobremenjenost cest, nesreče in onesnaževanje. Obsežno sodelovanje zasebnega sektorja pri vseh vidikih oskrbe cest tako neposredno kot tudi preko javno-zasebnega partnerstva. Sodelovanje javnosti v postopku odobritve novih cestnih projektov.

Oskrba z vodo, skrb za odpadne vode

Infrastruktura vodne oskrbe in odpadne vode je popolnoma decentralizirana in komercializirana. Velike lokalne skupnosti uživajo finančno avtonomijo in dokazujejo sposobnost pridobivanja virov financiranja. Doseženo popolno pokrivanje stroškov, ni nikakršnega prečnega subvencioniranja. Obstoj popolnoma avtonomnega regulatorja s pristojnostmi za revidiranje in uveljavljanje cen in standardov kakovosti. Obsežno sodelovanje zasebnega sektorja preko pogodb za storitve upravljanja/najemnih pogodb z visokimi spodbudami in/ali s polno koncesijo in/ali s privatizacijo storitev oskrbe z vodo in storitev povezanih z odpadnimi vodami v velikih urbanih središčih.

Skupni rezultat je povprečje rezultatov vseh indikatorjev.

Pravno okolje

Razvitost pravnega okolja ponazarjata oceni pravne pokritosti in pravne učinkovitosti, ki ju EBRD določa za področji trgovinskega in finančnega prava. Država dosega standarde tržnega gospodarstva v naslednjih primerih:

Trgovinsko pravo

Ocena pravne pokritosti

Celovita zakonodaja obstaja na vseh treh področjih trgovinskega prava. Pravna pravila se tesno približujejo tistim v bolj razvitih državah. Zdi se, da imajo enoten sistem (to je centraliziran register) za prevzemanje in uveljavljanje lastniškega upravičenja na premoženju in zagotavljajo primerno vodenje podjetij ter ščitijo pravice delničarjev. Še posebno pravice manjšinskih delničarjev so zaščitene v primeru prevzema manj kot vseh delnic družbe v razpršenem lastništvu. Stečajni zakon predstavlja podlago za reorganizacijo in likvidacijo. Stečajni upravitelji imajo širok nabor pooblastil in dolžnosti pri upravljanju s premoženjem in poslovanjem podjetja v stečaju, vključno širokimi pooblastili za preiskovanje transakcij pred uvedbo stečaja. Lahko obstajajo tudi specializirana sodišča za reševanje stečajnih postopkov. Stečajni upravitelji morajo imeti zahtevane minimalne kvalifikacije.

Ocena pravne učinkovitosti

Trgovinsko pravo se zdi jasno in zlahka razumljivo. Zdi se administrativno in pravno dobro podprto, posebej glede učinkovitega delovanja sodišč, likvidacijskih postopkov, vpisa delnic in rednega ter pravočasnega spremljanja lastniških upravičenj.

Finančno pravo

Ocena pravne pokritosti

Zakonodaja in regulative bančnega in kapitalskega trga so celovite in v skladu z minimalnimi mednarodnimi standardi.

Ocena pravne učinkovitosti

Regulatorji posedujejo veliko izvršilno moč in redno izvajajo korekcijske ukrepe. Preverjanje posrednikov vrednostnih papirjev in podeljevanje licenc za posredovanje se zdi pogosto, prav tako izvajanje popravljalnih ukrepov, kot so preganjanje notranjega trgovanja, odvzem bančnih licenc in likvidacija nesolventnih bank.

Skupni rezultat je povprečje rezultatov obeh indikatorjev.

Opomba

Klasifikacijski sistem je shematska ponazoritev ocen EBRD-jevih glavnih ekonomistov. Povzet je po različnih izdajah EBRD tranzicijskih poročil.